

**СТОЈКА БОЈКОВСКА
ГОРДАНА АЛЕКСОВА
ДИМИТАР ПАНДЕВ**

КОСАРА ГОЧКОВА

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ЗА VII ОДДЕЛЕНИЕ

ЗА ОСУМГОДИШНО ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ

Скопје, 2009 год.

Рецензентии:

Лидија Тантуровска, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Милка Миноска, наставник во ОУ „Петар Поп Арсов“
Митра Цилевска, наставник во ОУ „Димитар Миладинов“

Лектор:

Сашо Костовски

Графичко обликување:

Снежана Бошковска

Графички дизајн на корица:

Бисера Александровска

ПОМОЖИ ОУЩЕ ЁДНАШЪ ДА СЕ НЕ ЗАБА-

СТОЈКА БОЈКОВСКА ГОРДАНА АЛЕКСОВА ДИМИТАР ПАНДЕВ

МАЛЪ ПОЗЕНГИНИ КАКЪ КМЕТИНКЕ,
ПАКЪ ТЫА ВЕЛАТЪ. НЕ ТАКА ДА ГО
ЧЕПАМО ФЕ НЕ ГЛОБИТЪ ЗА БИТОТЪ,
ТАКЪ МИ Ё КА ЦО СМЕ СЕ СОБРАЛЕ ВКЪПЪ
ДА ИДЕМО, ДА ѠНЕСЕМО ѠВЕНЪ НА А-
ГАТЪ ИЛИ НА ПАША ТА, ДА МЪ АЛИ ВЕ-
РИСАМА ФЕ ТЕКЪ ЕМЪ ДА ГО НАПЪТИ-
МО, ДА ЗЕМЕМО ДРУГО ТОГО ПОПА АКЪ
Ё ПОДАЛЕКЪ СО КЪКА ТА, ПАКЪ ДРУГИИ
КМЕТЪ ВЕЛАТЪ ЗА ДРУГО ТОГО ПОПА
ВЕЛИТЪ, КАКОВЪ ГЛОБАРЪ ЕСТЬ И ТОИ
ПОПЪ МНОГЪ ЗЕМАТЪ МАТИСО ТА-
МЪ, ДА ЗЕМЕМО ЗАБАВАТЪ, АМА
БАРЕ ПОЛЪ ЗЕМЪТЪ ЕМЪ ВЕРЕСИЕ
ПЕЕТЪ ЧЕКАТЪ ЗА ПАРЕ, СО ГОДИНЫ А
ДРУГИОТЪ ПОПЪ СО ТЪРЦЫ СИ ЗЕМАТЪ
ХАКАТЪ АКЪ МЪ НЕ ПЛАТИШЪ, КОИ
КАКЪ ВЕЛИТЪ КОИ ДРУГОАЧЕ, АСЛИФЕ-

ЛАМЪ

**Македонски
јазик**

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО XIX ВЕК

Во почетокот на XIX век во Македонија се јавуваат првите печатени книги.

Со појава на првите македонски печатени книги се засилува стремежот да се пишува на јазик што е разбирлив за народот – на **македонски народен јазик**. Воедно, се намалува дотогашната практика како писмен јазик во Македонија да се употребува црковнословенскиот.

Потсети се!

Црковнословенскиот јазик во Македонија имал мошне долга, речиси, илјада-годишна писмена традиција. Тој бил заеднички јазик за православните словенски народи, обединети не само со црквата туку и со литературата.

Во почетокот на XIX век кај повеќето словенски народи, особено на Балканскиот Полуостров, се засилува националната свест, па со тоа и потребата од национален јазик.

Потребата од национален јазик во Македонија се јавува истовремено со потребата на македонското општество од првата половина на XIX век за посебна трговија, за посебна црква и за посебно образование.

Потсети се од македонската историја!

Македонија во овој период не е слободна. Таа е во рамките на Турската Империја, во која се употребуваат повеќе јазици.

Поистакнатите Македонци од овој период не се согласувале како јазик на трговијата, на образованието, па и на црквата да се употребуваат други јазици (какви што биле, во прво време, грчкиот, а потоа српскиот и бугарскиот).

Црковнословенскиот јазик не можел да врши таква улога.

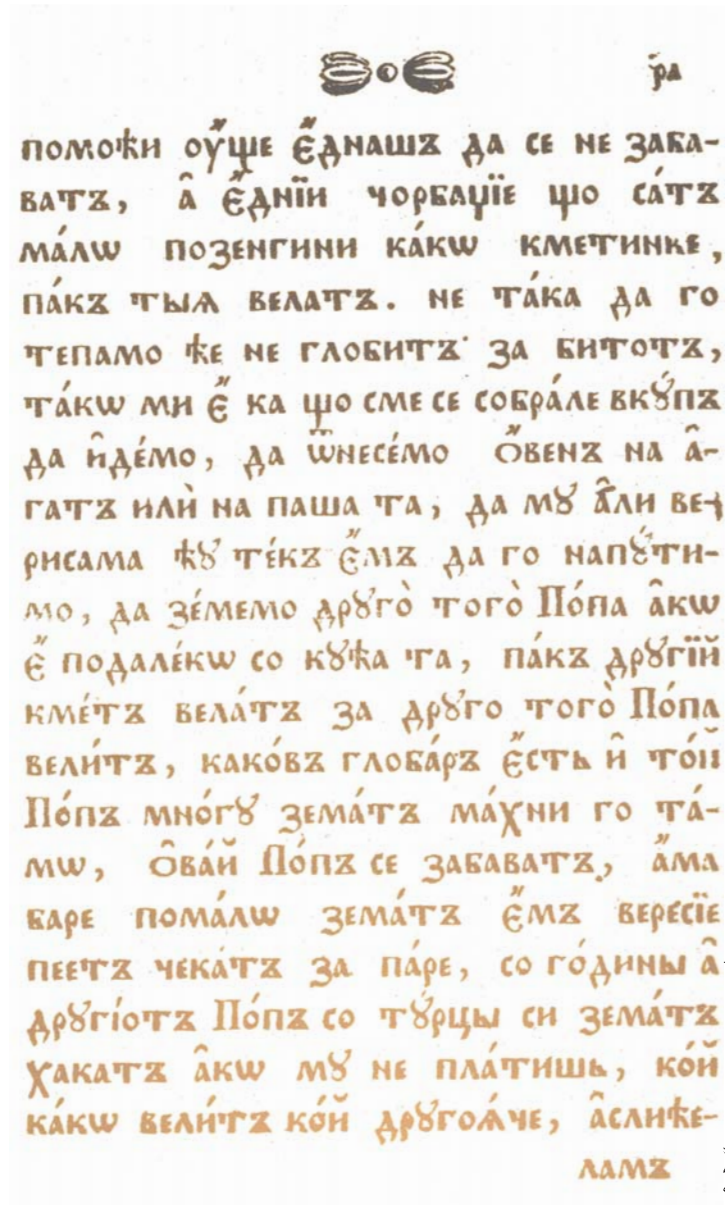
Таква улога во Македонија можел да врши македонскиот народен јазик.

Запомни

Во XIX век поистакнатите Македонци се залагаат за употреба на македонскиот јазик во повеќе области на меѓусебното општење во Македонија.

Заслугата за ширењето на првите македонски печатени книги им припаѓа на првите македонски писатели од XIX век: **Јоаким Крчовски** и **Кирил Пејчиновиќ**.

Во нивните дела се намалува употребата на црковнословенскиот јазик како јазик на писменоста и на литературата. Таа улога ја презема македонскиот народен јазик.

Фотоснимка на страница од „Озледало“ (1816), Кирил Пејчиновиќ

Кирил Пејчиновиќ

Запомни

За првите македонски писатели е карактеристичен стремежот да се пишува на македонски народен јазик, на јазик што е разбирлив и што е прифатлив за народот.

Крчовски и Пејчиновиќ се писатели со своја цел: сакаат да го поучат и да го просветат македонскиот народ. Затоа се нарекуваат **просветители**.

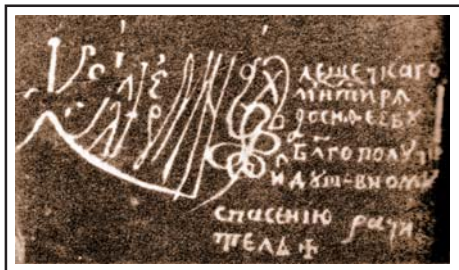
Тие имаат цврста задача: македонскиот народ да го разбере и да го прифати нивното литературно дело. За да го остварат тоа, имаат јасна определба: го воведуваат македонскиот народен јазик во литературата.

Крчовски потекнува од Западна Македонија (Кичевско), а живее во северо-источна Македонија. При употребата на народниот јазик се служи со јазични особености и од североисточните и од западномакедонските народни говори.

Пејчиновиќ, пак, потекнува од Теарце, Тетовско. Тој се служи со својот тетовски говор, но употребува јазични особености и од другите македонски народни говори.

Така, македонскиот народен јазик во нивните книги добива поширока основа, а нивните книги стануваат поразбирливи за поширок круг македонски читатели.

По Крчовски и Пејчиновиќ, во Македонија црковнословенскиот јазик веќе не е основно средство во литературата.

Појтисој на К. Пејчиновиќ

Стремежот да се пишува на македонски народен јазик во времето на македонската Преродба (втората половина на XIX век) прераснува во стремеж за оформување литературен јазик.

Тоа особено доаѓа до израз во делата на македонските писатели. Имено, тие се главни носители на македонската Преродба и на македонското национално осознавање.

Основно средство во македонската литература, па и во писменото општење меѓу Македонците, станува македонскиот народен јазик.

Постепено, македонскиот народен јазик се зацврстува како јазик на трговијата, на црквата и на образованието во Македонија.

Исечок од Ејџџафои на К. Пејчиновиќ

Потсети се од македонската историја!

Македонскиот народ во XIX век сè уште е поробен. Исто така, засилено е влијанието од соседните земји, пред сè, во црквата и во образованието.

Македонските писатели – преродбеници (Рајко Жинзифов, браќата Димитрија и Константин Миладиновци, Григор Прличев, Ѓорѓија Пулевски и други) ја чувствуваат потребата од литературен јазик на кој ќе ги пишуваат своите литературни дела. Тие го издигнуваат македонскиот јазик на рамниште на јазик на уметничката литература.

Повеќето македонски писатели – преродбеници стекнале образование на други јазици (грчки, српски, бугарски, руски). Тие дури и пишувале на овие јазици или, пак, во своите литературни дела внесувале особености од тие јазици. За да ги објават своите дела, тие честопати ги користеле и имињата на соседните земји и јазици, но во својата душа и срце се чувствувале само како Македонци и како родени зборуваачи на македонскиот јазик. Тие постепено ја разоткриле политиката на соседните земји спрема Македонија и спрема македонскиот јазик и се определиле за самостојна македонска нација и за посебен македонски јазик.

Запомни!

Македонските писатели – преродбеници го издигнале македонскиот народен јазик на рамниште на јазик на уметничката литература.

Освен како јазик на уметничката литература, македонскиот народен јазик во македонската Преродба се употребувал и како јазик на црквата, на образованието, на трговијата, на науката (особено на медицината) итн.

Врз основа на јазикот на македонската уметничка литература постепено се оформил ставот македонскиот литературен јазик да се постави врз западномакедонска дијалектна основа.

Таа јасна порака македонските преродбеници им ја заветиле на своите следбеници во XX век.

Рајко Жинзифов

Димитијар Миладинов

Константиновиќ Миладинов

Григор Прличев

Вежби

1. Прочитај го следниов извадок од делото на Јоаким Крчовски:

Цару. . . ти знаеш зашто ние сос тебе имаме голема пријателскина и некеме никој ти да се расиеме. Ами тој твој Јоан што ти е тебе верен ме вика да дијнам војска на тебе. И ако сакаш да ме веруеш, ете ти праќам една негова книга.

Дали ти е разбирлив јазикот на овој извадок од делото на Јоаким Крчовски?

Спореди го македонскиот народен јазик на Јоаким Крчовски со македонскиот стандарден (литературен) јазик!

Можеш ли да препознаеш некои особености на современите македонски народни говори?

2. Прочитај го следниов пример од делото на Кирил Пејчиновиќ:

А мие и празнично што го служиме еднаш у годинама, и него нејриснојно го служиме...

Кои зборови од овој пример не се употребуваат во македонскиот стандарден јазик?

3. Првите македонски печатени книги биле прифатени од македонските читатели од тоа време. Еве што вели за македонскиот народен јазик Теодосија Синаитски, сопственикот на првата македонска печатница во Солун:

Еве клуч што оворуејќи ја вашето срце, не клуч ој зло или сребро, но клуч од железо и чилик.

Теодосија Синаитски го нарекува македонскиот народен јазик *клуч од железо и чилик*, а другите јазици (какви што биле црковнословенскиот, грчкиот и други) *клуч од зло или сребро*. Што мислиш, зошто? Како ја објаснуваш неговата споредба?

4. Објасни го односот на Рајко Жинзифов спрема македонската традиција и особено спрема македонскиот народен јазик преку стиховите за свети Климент Охридски од песната „Охрид“:

На свој јазик народен

Пройоведал кројко, мило.

Зошто им бил кроток и мил народниот јазик на македонските слушатели?

Што мислиш, на кој јазик македонските слушатели сакале да слушаат црковни проповеди?

5. Објасни го односот на Рајко Жинзифов спрема македонскиот народен јазик и особено спрема македонските народни имиња преку стиховите од песната „Братски труд“:

Име нека еј Бојан

Здраве, Драган ил Ситојан,

А не грчко Ксенофон

Или Демофон.

Дали ти се познати имињата Ксенофон и Демофон. Тие не се македонски, туку се грчки. Да откриеш од каде водат потекло, секако, треба да знаеш грчки. (Имено, првото име преведено на македонски е *ѿуѓ ѓлас*, а второто *народен ѓлас*.) Дали можеш да го откриеш потеклото на имињата Бојан, Здраве, Драган или Стојан? Тоа се македонски имиња!

6. Прочитај ги стиховите од песната *Желание* од Константин Миладинов. Таа е напишана на македонски народен јазик. Константин, всушност, ја напишал на својот роден струшки говор, а ѿ дал наслов на црковнословенски јазик.

*Коѓа ќе доиѿи ѿри мене!
Коѓа ќе седниѿи до мене!
Така си велеш каѿиа-ден.
Ја коѓа дојде у мене –
Как ќе излезе ѿред неа!
Да не би дошла никоѓа!*

Спореди го јазикот на песната и нејзиниот наслов со македонскиот стандарден јазик!

Спореди го македонскиот народен јазик од XIX век со современиот литературен македонски јазик.

7. Следниве зборови ги образувал Ѓорѓија Пулевски по углед на македонскиот народен јазик. Тие немале поширока употреба, па затоа се наведени соодветните зборови од македонскиот стандарден јазик. Спореди ги зборовите на Пулевски со соодветните зборови. Обиди се да откриеш што е заедничко во нивното значење:

силец – жар
димник – оѿак
дрварник – шупа
исѿраваче – линијар
ѿељоѿис – телеграма

Откриј го заедничкото значење и во имињата на следниве предмети во науката (првиот збор се среќава во книгите на Пулевски, а вториот се употребува во македонскиот стандарден јазик):

земјоѿисание – географија
земјомерие – геометрија
звездобројсѿиво – астрономија

Откриј го заедничкото значење во имињата на следниве учебници што ги употребувал Пулевски во наставата по македонски јазик во втората половина на XIX век и имињата на соодветните учебници во наставата во втората половина на XIX век, па и денес:

букварка и аз-буки ѿшење – буквар
јазичница – граматика
слоѓница – аритметика
расѿеница – ботаника
леѿоѿис – историја
живоѿиница – зоологија.

8. Коментирај го следниов став на Ѓорѓија Пулевски:

Така и Македонциве се народ и месѿово нивно је Македонија.

ФОНЕТИКА

АКЦЕНТСКИ ЦЕЛОСТИ

Потсети се!

Науката која ги проучува гласовите се нарекува *фонетика*. Таа ги проучува гласовите поодделно, изолирано еден од друг, т.е. нивното создавање со помош на говорните органи во говорниот апарат како и нивните гласовни (звучни) карактеристики.

Постојат јазици во кои акцентот има точно определено место во зборот и јазици во кои акцентот не се врзува со определено место во зборот. Македонскиот јазик, според оваа карактеристика, спаѓа во јазиците со точно определено место на акцентот во зборот. Тоа значи дека при зголемување на бројот на слоговите во зборот, акцентот секогаш останува на третиот слог од крајот на зборот

Покрај зборови кои имаат свој сопствен акцент, во македонскиот јазик има и зборови кои немаат свој акцент, т.е. не се акцентираат самостојно. Бидејќи немаат свој акцент, тие зборови акцентски се „здружуваат“ со зборови кои имаат свој акцент и така образуваат **акцентска целост**.

Зборови кои немаат свој акцент се: предлозите, сврзниците, честичките, некои извици, кратките форми од заменките и кратката форма *се* од повратната замена *себе*. Овие зборови се наречени зборови без сопствен акцент (клитики). Сите тие зборови образуваат акцентска целост со зборовите коишто имаат свој акцент. Овие зборови може да стојат пред и зад акцентираниот збор. Местото на акцентот во акцентската целост е определено според општото правило за акцент во повеќесложните зборови, т.е. на третиот слог од крајот на зборот или на третиот слог во низата од најмалку два збора.

Акцентската целост се обележува со знакот (_˘), на пример: *ма́јка* _˘ *ми*; *и́треи́а* _˘ *вечер*; *не* *ја́вува́ји* _˘ *се*.

Видови акцентски целости

Во составот на акцентската целост можат да влегуваат сите видови зборови.

Во зависност од тоа какви (кои) видови зборови ја сочинуваат акцентската целост, можат да се изделат два вида:

а) акцентиска целост од два збора со соисивен акцент (самостојни, њолнозначни) збора:

киселó_млеко, ѡрвá_вечер, Велíиѡеѡок, сувó_зрозје итн.

б) акцентиска целост од самостоен/њолнозначен збор и збор без соисивен акцент, на пример:

не_сака, не_зó_сака, не_му_зí_сака, не_сакаји́е_им_зи; ѡаѡко_ми, со_мене итн.

а) Акцентиска целост од два самостојни/њолнозначни збора најчесто е составена од:

а. именка и именка: докѡор_Јóван, ѡоѡ_Сѡóјан и др.

б. ѡридавка и именка : сувó_зрозје, русá_среда, Железнá_Река и др.

в. замена и именка: нашí_луѓе, Ај и на ѡвојá_глава и др.

г. број и именка: ѡѡѡ_ѡари не дава за ѡаа_рабоѡа, сѡо_дѡнари...

д. ѡрилоз и именка: Колкú_време ѡи ѡреба? Кај_сака да_óди?

б) Акцентиска целост од акцентѡран и неакцентѡран збор, зависно од местото на неакцентѡраниот збор во однос на акцентѡраниот (самостојниот) збор, може да биде од два вида:

а. **акцентиска целост со неакцентѡран збор (ѡроклиѡика) ѡред акцентѡраниоѡ:** *не_сака, не_зó_сака, не_му_зó_сака, не_сум_зó_сакал, не_ке_им_зó_сака, шѡо_мú_сака* итн.

б. **акцентиска целост со неакцентѡан збор (енклиѡика) ѡо акцентѡраниоѡ,** на пример: *мајка_ми, сѡсѡра_ми, браѡѡучед_ми; ѡѡѡ_им, ѡѡѡ_им_зи, камó_ѡи_зи (книзѡѡѡ), земѡѡѡ_зи, земѡѡѡ_им_зи; давајки_им, давајки_им_зи* итн.

Вежби

1. Работи постапно, следејќи ги инструкциите за вежбата:

- во наведените состави и реченици обележи ја акцентската целост;
- обележи го местото на акцентот во акцентската целост;
- прочитај ги гласно акцентските целости.

а) *Таа не зó зеде. Тие не им зó кажаа ѡоа. Тој не сака да му зó каже ѡоа нему. Шѡо не рече дека било ѡака? Не им реков нишѡо лошо! Кога дојде мајка ѡи? Кај сакаѡе да одиѡе? Кај сака, ѡааму оди. Како ѡошол, ѡака дошол.*

б) *Ти си наш човек; Чудни се оние луѓе од власѡа; Колку луѓе, ѡолку чуда. Каков човек, ѡаков арѡин.*

в) *без зрешка; ѡој ѡред нас е дојден; Толку многу време ѡ ѡребаше до крај да ја каже висѡѡнаѡа, ама в лице, не зад зрб, в лице; Без згајле, браѡѡ, сѡѡо богаѡѡсѡво му е со него! Врз нас зó исѡури сѡѡѡ бес.*

з) *Без време зó закоѡаа човекоѡѡ; Осѡанало ѡоа до ден денешен, Падна од дрво; Клѡѡѡѡ се од дрво; Се соѡна слегувајќи ѡо скали; Паѡѡѡѡ не води сред село; Оѡѡдоа на нива, Рабоѡѡѡ од ноќ до ноќ; без ѡесна и без смеа, не е убаво.*

2. Прочитај го текстот што ти е даден подолу. Обележи ги со молив акцентските целости, а потоа во тетратка групирај ги според видот на зборовите и нивниот начин на поврзување. Обележи го акцентното место во нив.

– *Си видел ли ти некој ваџир, Клименџе!?*

Клименџе! Ке џаднев во несвесџи, ми го знаеше имейџо, ми го знаеше имейџо, а џџоа значеше еден вамџир (ваџир) го изговори моеџо име! Од каде ми го знае имейџо, се зачудив, но џџоа ни најмалку не ме усџокои. Немав време за размислување, морав веднаш да му одговарам на сџироџоџо џрашање. Гласоџи му беше речиси заџоведнички, нареди:

– *Аџде, зборувај!*

– *Видов – му џризнав – и џџоа сеџа, џред малку!*

– *А како изгледаше џвоџоџи ваџир, Клименџе? – рече смееџки се не џџолку џласно, но очџледно џодбивно и со џџоа сакаџки да ме џониџи до земџа.*

– *Како малечко жарче! – сакав да го разуверам, џа да ми верува.*

– *Аџде – рече – не џџуку зборувај, како некое џлуџаво момче, џџоа ти се џричинило, само ти се џричинило! Сџави џи џрсџиџе на очи и де џогледај!*

(Ж. Чинго)

Правила за акцентирање на акцентските целости

И кај акцентските целости, како и кај самостојните (полнозначните) зборови, се јавуваат отстапувања во однос на третосложното акцентирање. Така, отстапување од третосложното акцентирање кај акцентските целости има во следниве случаи:

а) Кога акцентската целост составена од **именка и џпридавка** не развила ново значење, туку секој од составните делови го задржал своето значење, на пример: *Прваџа вечер* отидовме во диско, а претходната вечер бевме во кино (: *џрва_вечер*);

б) Во акцентска целост од **броеви со џприближно значење и именка** акцентот не се пренесува врз бројот, на пример; Ми требаат два *џри_де_на* за таа работа; за *седум_осум_де_на* ќе стасам да ја завршам работата итн.

в) Кај акцентски целости во чиј состав влегуваат **џприлог и именка** обично нема трисложно акцентирање, на пример: *малку време ми џреба за џаа работџа; многу деца бевме во семејсџвоџо и сл.*, иако се можни и состави со акцент на прилогот: *малку_време мина* итн.

г) Разделено акцентирање во акцентска целост од **џрашален збор и именка** има само тогаш кога има логичка истакнатост на нејзините членови, спореди: *Кџј чџвек рече (џџџ или дрџџоџи)?; Кџј џаџан чџка, џџџ џро џраџи!* Прашалните зборови образуваат акцентска целост со именката, со акцент на третиот слог, само ако именката е двосложна, на пример: *Шџџ_деца беа џџе?; Колку_џари чини џџоа?*

д) Во акцентска целост од потврдни (декларативни) искази акцентот секогаш е на глаголот, т.е. нема третосложно акцентирани целост, на пример: *Кѐ ми зѐ зѐме лебоѝ; би му ја да́ле ли?; беа си зѐле ѝорби* итн.

ѓ) Ако во акцентската целост треба да се нагласи прашалниот збор, тогаш нема третосложно акцентирање: *Кѝј ѝе ви́кна (ѝѝѝј или ѝѝѝа)?*

Во акцентски целости од **неакценѝиран збор (ѝроклиѝишка) и именски збор** каде што како неакценѝиран збор најчесто се јавуваат предлози, сврзници, честички или некои извици, има два начина на акцентирање: а) кога акцентот се префрла врз неакценѝираниот (проклитика) збор и б) кога акцентот не се префрла врз неакценѝираниот (проклитика) збор. Еве ги случаите кога акцентот не се префрла врз проклитиката:

1. Кога предлогот има граматичка функција: *Не се да́ва на деца ѝаква рабоѝа* (дативен однос);
2. Кога изразот е со посесивно значење: *Со кри́ло од ли́лјак да ѝе зѝре́бне; од ѝѝле млеко имаѝе ѝѝаму* и сл.
3. Кога составот значи материја од што нешто е направено: *со ка́мен куќа зѝради; клуѝѝѝе се од дрво, а не од зѝлезо.*
4. Кога именката во составот е логички подвлечена, на пример: *Без ма́ка нема наука; без сре́ка сум, а не без ѝѝари* и сл.

Задача

Во текстот, даден подолу, имаш неколку задолженија: да го определиш составот на акцентските целости, да направиш класификација на целостите според зборовите од кои е составена, да ја обележиш акцентската целост, да го определиш нејзиното значење и, најпосле, гласно да го прочиташ текстот со особено внимание на изговорот на акцентската целост!

Од тој миг кога ја открив таа врата, јас се сеќавам на буквите. Најпрвин, заведен од сликовитоста, јас мислев дека секоја буква е една приказна, дека доволно е татко ми да ја погледне буквата Ш и да сфати дека тоа е приказна за некоја триглава ламја (оти, погледни ја таа буква: навистина личи на ламја со три глави). Или, да ја погледне буквата S, па да ја раскаже приказната за змијата што опседнала цел еден град. Тоа беше мојата прва и кобна заблуда, дека буквите се слики, а сликите приказни. Дека се врати што водат во непознати и волшебни одаи.

Вешѝица (Венко Андоновски)

МОРФОЛОГИЈА

ГЛАГОЛИ

Потсети се:

Морфологијата ги проучува формите на зборовите.

Таа се интересира за градбата на зборовите, како и за нивните граматички значења (категории).

Според заедничките граматички значења, зборовите се обединуваат во зборовни групи.

Најсложена зборовна група во македонскиот јазик се глаголите. Тие имаат повеќе граматички значења (вид, лице, време, начин и други) и повеќе посебни форми.

Според категоријата вид, глаголите се делат на свршени и несвршени глаголи.

ЛИЧНИ И БЕЗЛИЧНИ ГЛАГОЛИ

Според граматичката категорија лице разликуваме **лични и безлични глаголи**.

Со категоријата лице го означуваме вршителот или носителот на дејството.

Лицето се определува според говорната ситуација. Така, разликуваме три лица:

Прво лице: лице што зборува - зборувач: *Јас зборувам.*

Второ лице: лице со кое зборувачот зборува - слушач: *Ти слушаш.*

Трето лице: лице за кое се зборува во говорната ситуација: *Тој /ѝаа/ѝоа учи.*

Лични глаголи: Личните глаголи разликуваат глаголски форми за сите три лица во еднина и во множина. Тие се менуваат по лице.

Кај личните глаголи, вршителот или носителот на дејството се искажува со помош на лични наставки.

Безлични глаголи: Глаголите што имаат форми само за трето лице еднина се викаат безлични глаголи.

Безличните глаголи покажуваат дејства што не можат да се поврзат со одреден вршител на дејството.

Нема вршител на дејство

има дејство што се извршува
Грми. Сѝуди. Врне.

Со безличните глаголи се означуваат:

– природни појави: *вее, врне, роси, сека, зазорува, се разденува, се с̄темнува, се смрачува;*

– физички и душевни состојби на човекот и на другите живи суштества: *(ми) с̄туди, (му) з̄орчи, ми се с̄ише, ми се ӣлаче, ме ис̄лаши, ме с̄иресе, (з̄о) боли.*

• Препознај ги природните појави искажани со безлични глаголи во следниве примери:

Наеднаш се заоблачи. Ке врне.

Небоӣо наеднаш се замрачи.

Се с̄темнуваше, а мене ме факаше с̄прав.

Надвор се обдени.

Вчера мно̄гу с̄тудеше. И денеска ќе с̄туди.

• Препознај ги физичките и душевните состојби искажани со безлични глаголи во следните примери:

Ме мрзи да се измијам. Те мрзи да се облечеш. Ја мрзи да се исчешла.

Те личи ӣоа ш̄ио з̄о наӣрави. Ве личи да ӣграӣе фудбал. Ми личи дека с̄е е во ред.

Гладен сум. Ми се јаде. А ӣебе? Дали ӣи се јаде? Прашај з̄и дружӣие дали им се јаде.

Ми здодеа да з̄о чекам. Дали ви се здодеа и вам?

Запомни:

Кога изразуваат физички и душевни состојби, безличните глаголи задолжително се употребуваат заедно со кратки заменски форми.

• Објасни ги, според значење, безличните глаголи во следните примери:

Кога се раздени, им ӣрис̄туде на с̄ише.

Кога зазрме, ми ӣекна да учам физика.

а. природни појави: _____, _____

б. физички и психички појави: () _____, () _____

Само во форма за трето лице се јавува и глаголот *ӣреба*:

Треба да одам на работа... (Горјан Петревски, „Марта“)

Мајка ми *ӣреба* да ми ја открие вистината за него. (Г. Петревски, „Марта“)

Овде не *ӣреба* да нè видат заедно (Г. Петревски, „Марта“)

Но нели не треба да брземе со претпоставки? (О. Николова, „Мојот звук“)

Треба внимателно да ме слушате, а јас ќе морам да ја оспорам точноста на една или две општоприфатени идеи. (Х. Ц. Велс, „Временилов“)

Што *ѝреба* да значи ова? (А. Линдгрен, „Пипи – долгиот чорап“)

Запомни:

Глаголот *ѝреба* се употребува само во трето лице. Тој е безличен глагол.

• Спореди ја употребата на глаголските форми: *може, мора*:

Денес *може* да поспиеме повеќе, но утре *мора* да станеме порано.

Учениците не *може* сè да знаат, но *мора* постојано да учат.

Што забележуваш: И тие се употребуваат во трето лице. Значи, и тие се _____ глаголи.

Домашна задача:

Изложи ги во писмена форма

а) твоите секојдневни задолжителни обврски (помош: употреби ги безличните глаголи *ѝреба* и *мора*);

б) твоите планови во текот на денот (помош: употреби ги безличните глаголи: *ѝреба* и *може*).

При претставувањето на деловите од денот, употреби безлични глаголи, како што се: *се зазорува, се разденува, се сѝемнува*

• Препознај ги безличните глаголи што означуваат физички и душевни состојби во следниве примери од романот „Мојот звук“ од Оливера Николова:

1. *Ама нели влезе Лиле, ќерка ѝ на хемичаркаѝа, и мене не да ми се се ѝоѝкосија нозеѝе, ѝуку дури и мевоѝ ме забеле.*

2. *Час е ѝааа горе на клацкалкаѝа – ѝа ми соли ум, ме брани ѝред нејзиниѝе друѓарки, се вѝушѝа во дискусија со ѝрофесориѝе коѓа ѝије ѝреба мене да ме исѝрашувааѝ; час ѝак јас сум горе – ѝа сè шѝо ќе ми ѝекне ѝ правам, ѝ ѝишувам анонимни ѝисма, ѝ го крадам дезодорансоѝ од ѝебоѝ на каѝуѝоѝ, закачен во училишниоѝ ходник, на клуѝаѝа ѝ црѝам ѝрилисни цвѝови... Но Лиле не се луѝи.*

3. *Таа не се наведна ни да ме бакне, ни да ме доѝре, ни да ме ѝриѝокрие. Издишав. И ѝааа излезе, како да заминува некаде во свеѝоѝ, ѝака ми се сѝори, за да си создаде неѝио сама и за да биде среќна.*

Помош: Препознај ги најпрво глаголите пред кои има кратки заменски форми, а потоа употребувај ги во состав со други кратки заменски форми. Ако се менуваат, тогаш глаголите се лични. На пример: *му солам ум*. Ако останува глаголот ист во повеќе состави со различни кратки заменски форми – тогаш е безличен.

НЕЛИЧНИ ГЛАГОЛСКИ ФОРМИ

Глаголските форми што не се менуваат по лице се нарекуваат **нелични глаголски форми**.

Нелични глаголски форми се **глаголската л-форма, глаголската придавка, глаголската именка и глаголскиот прилог**.

Тие се препознаваат според карактеристичните наставки, како и според карактеристичното значење со кое се доближуваат до други зборовни групи.

Глаголска л-форма

Глаголската л-форма се препознава по карактеристичната наставка –л, според која го добила и своето име.

Препознај ја глаголската л-форма (според нејзината карактеристична наставка) во следниот пример:

Оној ишѝо не љо доживеал чувсѝвоиѝо наречено љубов кон фудбалоиѝ, во никој случај не може да објасни. Но и оној ишѝо љо ѝочувсѝвувал, колку и да сака да љо ѝренесе, ѝак не ќе може да љо доближи. (Г. Петревски, „Спомените за Споменка“)

Глаголската л-форма се менува по род и по број.

	игра	носи	плаче
	м.р. ж.р. ср.р.	м.р. ж.р. ср.р.	м.р. ж.р. ср.р.
едн.	играл, играла, играло	носел, носела, носело	плачел, плачела, плачело
мн.	играле	носеле	плачеле

Запомни:

Глаголската л-форма во множината има иста форма за сите три рода.

• Издвој ги глаголските л-форми во следниот извадок од „Итар Пејо“ од Стале Попов:

Пошол Пејо една сабоѝа на Пазар во Прилеѝ со своиѝе Мариовци и излеѝол в чаршија да се ѝрошеѝа и да ја разѝледа. Се зайрел ѝред една љосѝилница: вриеле ѝенѝерињаѝа со разни манѝи. Му ѝоиѝекле слинки од убавиѝа миризба, ама немал ѝарички да влезе да ѝовечера. Зайѝоа си извадил од ѝорбаѝа едно ѝарче лебеѝ и оѝишол кај ѝенѝерињаѝа и ѝочнал да си љо ѝоѝи лебеѝоѝ на ѝареаѝа ишѝо излеѝувала од нив, ѝа ѝака ѝоомекнаѝи ѝочнал да си љриѝка од нељо.

Глаголската л-форма се образува и од свршени и од несвршени глаголи. Со неа се нагласува глаголското дејство. Токму затоа, се употребува само во состав на сложени глаголски форми.

Глаголска придавка

Глаголската придавка разликува форми според род и според број. Таа се препознава според наставките:

	машки род	женски род	среден род
еднина	-н/-т;	-на/-та;	-но/то;
множина	-ни/-ти		

Запомни:

Глаголската придавка во множина има една форма за сите три рода.

• Препознај ги глаголските придавки во следниот извадок од „Споменка“ на Горјан Петревски:

Налуџен од џоџсмевоџ, ја намесџив џоџкаџа на белџа џочка. Силен удар и... џол! Целиоџ наводенџ скокнав во џреџраџкиџе на моџџе соџџрачи. Осмиоџ џол!

Крајоџ на иџраџа – 8:4! Победа на „Соколиџе“

...Како јунак на најџревароџ, навивачиџе ме изнесуваа од иџралиџиџеџо. Дури и Никола молкум ми ја џодаде ракаџа. Тоа џ му џрилеџа на висџински каџиџен, и џокрај џоа шџо неџоваџа екиџа е џоразена. А друџиџе со наведнаџи џлави џо најџиџаа борилиџиџеџо.

• Издвој ги глаголските придавки од следните примери:

1. а. Децаџа осџанаа замолчани, неми.

б. Раде е нешџо замислен, нешџо му џреџери во душаџа. (Б. Смаќовски, „Големи и мали“)

в. Сџојам џака и џледам: оџсџроџи, џред малечкаџа куќичка, на камен, сџои едно деџе, налаќџено, замислено

2. а. Томи беше воодушевен од џредлоџоџ и веднаш слезе од оџрадаџа.

б. Пиџи и џонаџаму џледаше замислено џред себе, занесена со своџџе мисли.

(А. Линдгрен, „Пипи – долгиот чорап“)

Глаголската придавка се образува и од свршени и од несвршени глаголи. Таа има особености и на глаголот и на придавката.

Глаголска именка

Глаголската именка се препознава по карактеристичната наставка **-ње**. Таа се образува од несвршени глаголи

• Препознај ги глаголските именки во следниот дел од „Марта“ од Горјан Петревски:

- *Како ѝомина в училишиѝе, Марѝа? – ѝраша мајкаѝа.*
- *Како и секој ден, мамо – рамнодушно ѝ одврати. – Нишиѝо ново не се случува.*
- *А шѝо ѝреба да се случи?*
- *Толку е еднолично... Предавање и исѝрашување, оценки од еден до ѝеѝ, знаење и незнаење... Така секој ден.*

Глаголската именка има форми за еднина и за множина, како и членувани форми.

• Препознај ги различните форми на глаголската именка во следните примери од истиот роман:

- *Ние сме на расѝолагање! И ѝоа веднаш - ѝродолжи Цо. – Издај наредба! Ако ѝреба – сиѝе в оѝан!...*
- *Соѝледувањеѝо, Ник, ѝи е сосем на месѝо – не ѝо сфати Паниѝер ѝоѝсмевањеѝо.*
- *Сиѝе имаѝе лекарски оѝравдувања! – ѝо ѝрекина Виѝан. Така беше и ѝој ден ѝо завршувањеѝо на часовиѝе. Но, изненадувањеѝа, сѝ ушѝе како да не беа завршени. Премноѝу возбудувања за краѝко време.*

Освен со наставката **-ње**, глаголски именки поретко се образуваат и со наставката **-ние**, но од свршени глаголи:

- *Не обрнуваше внимание на крвѝа шѝо му ѝечеше од ракаѝа.*
- *Одделениеѝо ѝо знаеше, ама собати не...*

Глаголската именка има особености и на глагол и на именка.

Глаголски прилог

Глаголскиот прилог се препознава по карактеристичната наставка **-јќи**. Тој се образува од несвршени глаголи.

• Препознај ги глаголскиот прилог во следниот извадок од „Бојан“ од Григор Поповски:

- *Бојан расчисѝи околу ѝруѝецоѝ со ѝежок најор, ѝолека, ѝомоѝнувајќи се со еден лосѝ, санѝимеѝар ѝо санѝимеѝар ѝо исѝркала до срединаѝа од*

сїреаїа. Поїа седна врз неџо, бришејќи си џо поїноїо чело, собирајќи здив, смирувајќи џо своїо возбудено срце.

Глаголскиот прилог е неменлива глаголска форма. Обично се употребува во иста реченица со друг глагол во лична глаголска форма.

• Препознај ги во иста реченица глаголскиот прилог и глаголот во лична глаголска форма:

Тоџаш на враїаїа од фризерскиої салон се појави поїривлечнаїа Лиле, поїресејќи ја својаїа бела поїресїака.

Влеџов дома, влечкајќи се.

Ги сїиџнав дури поїред зџрадаїа, облекувајќи си џи по скалиїе поїанїалонкиїе... (О. Николова, „Големи и мали“)

Што забележуваш: Во иста реченица, глаголскиот прилог искажува дејство што се врши паралелно со дејството искажано со личната глаголска форма!

Вежби:

• Спореди ги примерите во кои се употребени лични и нелични глаголски форми од исти глаголи:

1. а) Топката ја поїресече на две половини и ми ја фрли пред нозе!

б) Дома ми приредија изненадување:... Нова фудбалска топка. Толку бев среќен. И стопати му простував на татко ми за поїресеченаїа топка. (Г. Петревски, „Споменка“)

2. Кога влезе географичарот, двете, занесени во разговорот не го сетија неговото влџување. (Г. Петревски, „Снеговите на Климентина Евин“)

3. а) Денко пред тоа сркна малку од млекото. Сега ја држеше лажицата в рака, џледаше како сите околу него сркааїи, како да се на некој натпревар по сркање.

б) (Старецот) молчеше, џледајќи во гостинот од градот, одмерувајќи го од глава до пети. (Г. Поповски, „Бојан“)

4. а) Немаме време да седиме многу, - рече Бојан. – Дојдовме колку да те видиме и да те изненадиме.

б) Елена ги виде уште кога дојдоа.

в) Оваа случка беше скорешна, од последното доаѓање на Бојан во колибата, во октомври, кога два-три дена училиштето не работеше, па Бојан беше дошол да се види со деда си. (Г. Поповски, „Бојан“)

• Замени ги глаголските придавки со лични глаголски форми:

Тука постојано доаѓа Витан, познат како Витез, Ѓорѓи наречен Џо, Никола или накратко Ник и Панде прекаруван како Пантер.

Помош: поїзнаїи како = коџо џо поїзнавааїи како

Наречен = _____

Прекаруван како = _____

- Наместо глаголски прилог употреби глаголска именка од истиот глагол:
 - а) Патот го продолжија молчејќи.
Патот го продолжија со _____.
 - б) Наместо глаголска именка употреби глаголски прилог од истиот глагол:
Ме испратија со долго ракоплескање.
Ме испратија, долго _____.
- Употреби глаголска л-форма и глаголска придавка наместо личната глаголска форма:
 - а) Ме _____ со долго ракоплескање.
Бев _____ со долго ракоплескање.
 - б) Дополни ги празните места, според истиот модел:
Враќајќи се назад, слободно газев со двете нозе.
На _____ назад, слободно газев со двете нозе.
Се вратив назад, слободно _____ со двете нозе.
 - в) Наместо глаголска л форма, употреби глаголска придавка:
Ама си пораснал!
Колку си _____!
- Состави слична реченица, според примерот:
Потоа настана едно големо *довикнување*, *чкриење* на столови, *сунење* на прибор за *јадење* – летувалците ручаа.
Потоа настана _____ – летувалците пливаа.
Употреби соодветни глаголски именки со кои ќе опфатиш дејства што се содржат во глаголот „плива“.

Запомни:

Неличните глаголски форми се прости глаголски форми.

СЕГАШНО ВРЕМЕ

Дејствата и состојбите што се извршуваат во моментот на зборувањето се изразуваат со сегашно време.

Сегашното време е проста глаголска форма.

- Прочитај го на глас следниот извадок од текст што се запишува во моментот на одвивањето на дејствата.

- Препознај ги дејствата и состојбите што се одвиваат во моментот на зборувањето:

...Го движам ѝенкалој̄о кое го исј̄ишува мојој̄ сон. Но љ̄оа само како да се движи љ̄о харј̄ијај̄а. И само како да ме разбира дека морам некому, на свој

начин, да му се искажам. Но кому? Освен на оваа ѝејрайка, се разбира. А не можам да го задржам во себе чувството кое ми е добро познајќо, кое завладува со мене. И полека го зазема секој дел од душата, од срцејто. Ме синега в грло. Зборовите сами како да сакаат да излезат од мене. Но, пред кого да ги испуштам, кога никој не ме разбира? Всушност, за мене сè е проза и поезија.

А мојот сон е поврзан со една личност. Личност на која ѝ се восхићувам. Оној чиј лик се оледува во сите мои сонети – Горјан Петревски. Име од кое зрачи необична поина која ми го поели срцејто и ме поинкнува да пишувам, да пишувам...

Овие дејства и состојби се одвиваат во моментот на зборувањето.

Лицето што зборува ги опишува настаните што се случуваат во дадениот момент.

Така, во моментот на зборувањето можеме да вршиме дејства или состојби или, пак, да ги примаме со нашите сетила во тој момент:

Читам книга. Гледам преисава. Слушам песни.

Извлечи ги од текстот формите со кои се изразуваат дејства или состојби што се вршат во моментот на зборувањето.

Состави реченици со кои овие дејства ќе ги поврзеш со првото, со второто и со третото лице во еднина и во множина.

Издели ги формите за трето лице еднина.

Според формите за трето лице еднина глаголите се групираат во три групи:

Ако формата за трето лице еднина завршува на самогласката **а**, тогаш глаголот е од **а**- група: *сака*;

Ако формата за трето лице завршува на самогласката **е**, тогаш глаголот е од **е**- група: *може*;

Ако формата за трето лице завршува на самогласката **и**, тогаш глаголот е од **и**- група: *движи*.

Според изделувањето на деловите на глаголот **сака**, издели ги составните делови на глаголите *може* и *движи*. Прво издели го делот со кој се искажува дејството што се означува со глаголот, а потоа препознај ги другите морфемии:

1 л. едн.	сак-а-м	— —	— —
2 л. едн.	сак-а-ш	— —	— —
3 л. едн.	сак-а	мож-е	движ-и
1 л. мн.	сак-а-ме	— —	— —
2 л. мн.	сак-а-те	— —	— —
3 л. мн.	сак-а-ат	— —	— —

Запомни

Деловите на крајот на збороформите се наставки за образување сегашно време.

Меѓу делот со кој се означува дејството или состојбата и наставките за сегашно време ја изделуваме самогласката со која ја определуваме групата на глаголот.

Оваа самогласка ја нарекуваме самогласка на основата (или вокал на основата) на глаголот. Таа се препознава најлесно кај сите глаголи преку формата за третото лице еднина.

Во формата за прво лице еднина кај сите глаголи меѓу делот со кој се означува дејството и наставката редовно се јавува самогласката **а**.

Во формата за трето лице еднина отсутствува наставка. Оваа збороформа, всушност, завршува на самогласката на основата.

Запомни:

Секој одделен дел на зборот се нарекува морфема.

• Издели ги формите на сегашното време од следниот извадок од „Големи и мали“ од Бошко Смаќовски:

На почетокој на „Караорманска“, од левајта сѝрана, се наоѓа едно куќиче, кое повеќе личи на сѝражарница, со една врајичка и две мали прозорчиња сѝрема улицајта. Пред врајичкајта секогаш сѝои еден поголем камен, а на каменот, секогаш сѝои и еден Диме.

Е, тој Диме, го викаат Диме Такси.

Диме ги знае сѝе жителите на улицајта „Караорманска“. И кој живее и кој каде живее и кој како живее. Обично, еднаш дневно, и тоа науиро, Диме излегува пред куќајта, седнува на каменот, ја налактува главајта и нешто долго мисли, мисли. Колку долго? Е тоа никој не може да каже, бидејќи Диме сѝои инака налактен додека не го истрекне некој глас:

– Малечок, „Караорманска“?

– Да. Кој ви треба? – И Диме веднаш задоволно скокнува, то навика ги сѝреснува панталоните, чука нога со нога и оди кај оној што прашува.

– „Караорманска“ број 10, – кажува човекој.

– Знаам... Вие сигурно го барате Тофил, оној што...

– Па ти го знаеш, - воодушевено викнува човекој. – Не го барам, ние со не го сме роднини.

– Знаам! – вели кусо Диме.

– А знаеш и дека сме роднини! Многу умно дејте! А од каде знаеш? Човекој се радува. Во тој момент му ја зема торбата за да му ја носи, го порамнува својот чекор со чекорот на човекој. Секогаш Диме кога носи

некој човек до куќата ишито ја бара, ако има багаж му го зема ишој да го носи. Посиојано така.

– А од каде знаеш дека сме роднини? – немајќи ишито друго так ипрашува човекој.

– Па ишти ви се носевитие, ви висај како...

Човекој иобрзува да не дознае како им висај носевитие нему и на неговиот роднина Тофил, така со слободната рака го иоѓалува главчето на Диме, иако во ишој моменти не му е да го иоѓали ишуку да го ипресне, так дури иоѓаш да види ишито значи не носој, ишуку главата да ти виса. Диме так мисли дека човекој е воодушен од она ишито го вели, так се ипруди да изнајде ишито иодобра сиоредба за носевитие ишито висај. Прилично време размислува и кога човекој веќе заборава на она ишито мисли Диме да рече, Диме срамежливо и како да се извинува ишито иолку задоцнил, ипреснува:

–...како красавици иреку илој.

...Етие така секој ден, секој ми, ионекогаш и секој ми на миот. Диме сиот на каменот иред вратата, ги носи иаинициите ишито се распрашуваат за некоја куќа од улицата, им го носи багажот, иакем разговара со нив, им кажува ишито има ново-виево, кој каков е, кој како живее.

- Обиди се да ги определиш глаголите според времетраењето на дејството што се искажува со нив. На пример:

Глаголи од несвршен вид
сити

Глаголи од свршен вид
(да) каже

- Обиди се да ги употребиш во реченици глаголите од свршен вид во сегашно време.

Запомни:

Свршените глаголи во сегашното време не се употребуваат самостојно.

Формите на сегашното време од свршени глаголи лесно можеш да ги препознаеш: пред нив задолжително се јавуваат зборовите: да, ако, нека, дури да: да каже, ако каже, нека каже, дури да каже.

Забелешка: Глаголот **сум** во сегашно време ги има следните форми:

	еднина	множина
1 лице	сум	сме
2 лице	си	сте
3 лице	е	се

Глаголот **сум** е несвршен по вид.

Состави реченици во кои ќе ги употребиш формите на сегашното време од глаголот **сум**. Работи според моделот:

лична заменка + форми од глаголот **сум** + именка.

Домашна задача:

Опиши ја твојата улица. Опиши ги твоите секојдневни обврски (од почетокот на денот)

Запомни:

Формите на сегашното време најчесто ги употребуваме при опишување и при претставување настани што се одвиваат во моментот на зборувањето.

МИНАТО ОПРЕДЕЛЕНО НЕСВРШЕНО ВРЕМЕ

- Прочитај го следниот извадок:

Набрџу ѝред колибаѝа се собраа сиѝе.

Шумароѝ разџорување оџан, раскоѝчан, со засукани ракави. Оџакоѝ на колибаѝа чадеше. Внаѝре дедо Димо џо вреше качамакоѝ. Докѝор Косѝа сечеше ѝарчиња сланина и џи набодуваше на долџи лескови ѝрачки. Ги редеше ѝоѝоа на еден ѝруѝец близу до оџноѝ. Инженер Александар беше ѝрилеџнаѝ (лежеше) на ѝреваѝа, на чекор два од оџноѝ. Во сиѝаклаѝа од неџовиѝе очила иџраа ѝламенчињаѝа. Небоѝо се киѝеше со ѝрвиѝе ѕвезди.

(Григор Поповски, „Бојан“)

Кога се одвиваат овие настани?

Кој ги забележува настаните?

Со кои лични глаголски форми се опишани настаните? Препознај ги и извлечи ги од текстот.

Какво е, според траењето, дејството што се означува со нив?

Да заклучиме:

Дејствата што се опишани со овие форми се одвиваат во минатото. Нив ги забележува раскажувачот (Бојан). Тој е присутен кога се одвиваат настаните и зборува за нив како сведок.

Дејствата што се случуваат во минатото и се несвршени по вид, а зборуваачот зборува за нив како сведок и точно го знае времето на нивното вршење се изразуваат со минато определено несвршено време.

Минатото определено несвршено време ги има следните форми:

	еднина	множина	еднина	множина	еднина	множина
1л.	играв	игравме	сечев	сечевме	редев	редевме
2л.	играше	игравте	сечеше	сечевте	редеше	редевте
3л.	играше	играа	сечеше	сечеа	редеше	редеа

• Определи ја најпрво формата за трето лице еднина во сегашно време наспроти наведените форми за минато определено несвршено време.

Што забележуваш: глаголот **игра** е од **а**- група, глаголот **сече** е од **е**-група, а глаголот **реди** е од **и**-група.

• Издели ги деловите од формите на глаголите *сече* и *реди* во минато определено несвршено време. Работи според моделот:

	еднина	множина
1. л.	игр- а-в	игр- а-вме
2. л.	игр- а-ше	игр- а-вте
3. л.	игр- а-ше	игр- а-а

Што забележуваш: Кај глаголите од **а**-група меѓу делот што го означува дејството на глаголот и наставките редовно се јавува вокалот **-а-**, додека кај глаголите од **е**- група и од **и**-група се јавува вокалот **-е-**.

Менувај ги во минато неопределено несвршено време формите од глаголите: **пие, шие, брои, стои**. Работи според моделот:

	еднина	множина	еднина	множина
1 л.	пеев	пеевме	кроев	кроевме
2 л.	пееше	пеевме	кроеше	кроевме
3 л.	пееше	пееја	кроеше	кроеја

• Препознај ги формите на минатото определено несвршено време во следниот извадок од „Хаклбери Фин“ од Марк Твен.

Минуваа деновиџе, џивко, сџокојно, џријайџно... Ноќно време џловевме, а дење се криевме на бреџоџи. На разденување, џо џрекраџувавме џловењето и засџанувавме џокрај некое крајбрежно осџировче, обраснаџо со дрвја. После сечевме џранки, џо џокривавме со нив сџлавоџи и ловевме риби. А и самџиџе

скокавме во водаџа и се каџевме. Поџоа седевме на џесокливиоџи бреџ, каде шџо водаџа сџасуваше до колена, и се насладувавме на џлейќаџа шџо нџ оџкружуваше. џаќа минуваме џо цел ден...

Шџом доаџаше ноќџа, ние се џриџоџвувавме за џаџи. Одевме џо срединаџа на реќаџа, џо џушџавме сџлавоџи џо воденаџа сџруја, а сами џи нишавме нозеџе во водаџа и си зборувавме. Понеќоџаш лежевме на џрб, џо џледавме небоџо и размислувавме за свездиџе: дали нарочно се наџравени или сами се џојавиле, за шџо џребало мноџу време за да се наџраваџи сеќоја одделно. Тие се џолќу мноџу... (Марк Твен, „Хаклбери Фин“)

• Препознај го одвивањето на дејствата искажано со минато определено несвршено време во следните примери од „Спомени со Споменќа“ од Горјан Петревски. Со кои зборови дополнително е нагласено нивното времетраење:

1. Деновиџе минуваа. И леџоџо со нив. Неџо ми џо исџолнуваа џисмаџа од Сџоменќа. Ги добивав и враќав одџовори. А и фудбалоџи. Иџравме џреќу цело леџо.

2. Долџо разџоваравме со новиџе друџари.

3. Редовно ми исџраќаа џари за инџернаџоџи.

МИНАТО ОПРЕДЕЛЕНО СВРШЕНО ВРЕМЕ

• Прочитај го следниов извадок:

Доџрчав џред слаџќарницаџа „Ванила“, но не влеџов внаџре додеќа не си ја џоџравив маџќаџа и додеќа не ја замазнув косаџа. Исџоџен бев, но џоа не ме обесхрабри. Се избришав, се наџокмив, и дури џоџаш влеџов....

Седнав џоџолеќа и џреџџазливо на сџолчеџо сџроџи неа.

– Здраво, Јаџоџче, - ја џоздравив.

Таа ме изџледа зачудено.

– Ќе чесџиши една џулумба? – се искоси на мене.

Полеќа извадив сџуџќани банкноџи од мојоџи џеб. И веднаш се заврџев кон шанќоџи.

– Две џулумби во две чиничиња, ве молам! – се џровикнав.

(Оливера Николова, „Девојќите на Марќо“)

Извлечи ги глаголските форми од овој извадок.

Објасни ги дејствата што се означени со нив.

Пристапи им на дејствата што се означени со глаголите, тргнувајќи од моментот на зборувањето.

Што забележувааш?

Раскажувачот раскажува за дејства што се извршиле пред моментот на зборувањето.

Дејства што се извршиле _____ момент на зборување
пред моментот на зборувањето

Дојрчав (пред слаткарницата „Ванила“)

Седнав (пополека... на столчето)

Раскажувачот раскажува како директен учествувач и како сведок на настаните од минатото. Притоа, преку дијалогот на учествувачите во говорната ситуација тој опишува настани што се случиле во минатото:

– _____, – ја поздравив.

– _____, – се искоси на мене.

Полека извадив стуткани банкноти од мојот џеб.

Какви се, според времетраењето, дејствата што ги предава раскажувачот (учествувачот во говорната ситуација):

Што забележувааш?

Дејствата се предадени во нивната заокруженост.

Дејствата

1) што се извршиле во даден момент во минатото;

2) говорителот ги предава како учествувач и како сведок на настаните и

3) ги предава во нивната заокруженост се искажуваат со **минато определено свршено време**.

Минатото определено свршено време ги има следните форми:

	еднина	множина	еднина	множина	еднина	множина
1л.	дотрчав	дотрчавме	влегов	влеговме	извадив	извадивме
2л.	дотрча	дотрчавте	влезе	влеговте	извади	извадивте
3л.	дотрча	дотрчаа	влезе	влегоа	извади	извадија

Забелешка: Овие глаголи се свршени по вид.

Формите на минатото определено свршено време ги препознаваме преку наставките:

1л.	–в	–вме
2л.	(нема наставка)	–вте
3л.	(нема наставка)	–а/–ја

• Определи ја формата за трето лице еднина сегашно време од истите глаголи.
Што забележуваш:

(ако) дотрча (ако) влезе (ако) извади

• Препознај ги формите на минатото определено свршено време во следните примери:

На влезој од инјернајој ме јресрејна Дино.

-Ја видов Душица... - му реков. – Те јоздрави.

Во јој миџ, дури и храбриој Дино се зарумени, како да зайрејери.

Кога влегов во собата, Блашко го зайекнав сам.

Беше вечер кога сјигнав на сјаницата. Слегов од возој и уише веднаш ја здогледав Сјоменка. И двајцата си јријрчавме и се најдовме во јреграјка.
(Горјан Петревски, „Спомени со Споменка“)

Сјанав, без збор му ја зедев маската, ја намесив врз очите и силно јојрчав кон езеројо. (Велко Неделковски, „Втора смена“)

Едногласно го избравме Том Соер за водач на дружинајо.

(Марк Твен, „Хаклбери Фин“)

• Препознај ја заокруженоста на дејствата искажани со минато определено свршено време во следните примери од „Спомени со Споменка“ од Горјан Петревски.

Неколку дена јоминаа од разделбата со Сјоменка.

Одеднаш се сејнав.

И ненадејно се јојсејив и на оној далечен ден кога јрвјат заодев в училишије

Набрџу се најдов долу.

Една сабојна вечер, со Душица и Ирена ојидовме в град.

Со кои зборови дополнително е нагласена нивната заокруженост?

Забелешка: При навраќање на спомени од минатото, обично ги предаваме настаните со глаголски форми од минатото определено свршено и од минатото определено несвршено време.

Задача:

Напиши писмен состав на тема (по избор) „Спомени со...“ или „Спомени од...“

• Препознај ги формите на минатото определено свршено време наспроти формите на минатото определено несвршено време во следните примери од романите на Горјан Петревски:

Марџа го испраќа писмото во Швајцарија. И чекаше одговор.
 (Борко) одеше по улицата. Малку подзасиана.
 Појдоа (наставниците) го зеде цртежот и го разгледуваше од сите агли.
 Марџа замолче. Нешто размислуваше.
 Кога влезе мајка ѝ во собата... Марџа сè уште сиеше
 часовите завршија... Теодора се враќаше дома.
 Додека излегувавме, Душица ме фати под рака и ме поведе надвор.

ЗАПОВЕДЕН НАЧИН

Заповеден начин се употребува кога во говорната ситуација зборувамот упатува заповед. Притоа, зборувамот директно се обраќа до соговорникот (соговорниците):

– Те молам, Диме, *пронајди* ми ја Роска! – му рекол Марко на Диме. – *Качи* се на мотоциклот! *Пронајди* ми ја Роска како знаеш! *Објасни* ѝ дека сум дојден само за неа! Те молам, Диме, те молам...

– Е де, де, *олабави се!* – се смешкал по обичај Диме. – Не бидува ли најнормално да ѝ свониш?...

– Ќе ми ја тресне слушалката, знам! Страшно сме скарани, Диме! Затоа те молам, *оди* со мотоциклот, *грабни* ја ако треба, Само за неа сум овде, *кажи* ѝ! (О. Николова, „Девојките на Марко“)

Во граматиката зборувамот е секогаш прво, а соговорникот второ лице, па зборувамот се обраќа до соговорникот (соговорниците) со форми за второ лице:

Говорна ситуација

Зборувач
(прво лице)

заповед

соговорник (соговорници)
(второ лице)

Заповедниот начин има посебни форми само за второ лице еднина и множина:

	а-група	е-група		и-група	
	гледа	мие	стане	учи	брои
еднина					
1.	/	/	/	/	/
2.	гледај	миј	стани	учи	број
3.	/	/	/	/	/
множина					
1.	/	/	/	/	/
2.	гледајте	мијте	станете	учете	бројте
3.	/	/	/	/	/

Образување на формите на заповедниот начин

При образувањето на формите на заповедниот начин тргнуваме од општиот дел (основата) на глаголот, како и од самогласката на основата на глаголот.

2 лице еднина	2 лице множина
заповеден начин	
слуша- j	слуша- jīe
пе- j	пе- jīe
зем- и	зем- eīe
куп- и	куп- eīe
бро- j	бро- jīe

Што забележуваш:

Заповедниот начин се образува од општиот дел на глаголот и

а. наставките **-j/-jте** кај глаголите од а-група, од е-група чиј општ дел завршува на самогласка и од и-група чиј општ дел завршува на самогласка: **играј - играјте, пиј - пијте, крој - кројте;**

б. наставките **-и/-ете** кај глаголите од е-група чиј општ дел завршува на согласка и кај глаголите од и-група чиј општ дел завршува на согласка: **плачи - плачете, мисли - мислете.**

Задачи:

1. Образувај ги формите за заповеден начин од следниве глаголи

од а-група: *чува, качува, сака, ѝосака, вика,*

од е-група (чиј општ дел завршува на самогласка): *ише, крие, бдее, ѝикае, чуе,*

од е-група (чиј општ дел завршува на согласка): *сече, јаде, сѝриже, ѝоѓледне,*

од и-група (чиј општ дел завршува на согласка): *ѝлови, седи, објасни,*

од и-група (чиј општ дел завршува на самогласка): *сѝои, сѝои, освои.*

2. Наспроти формите за второ лице сегашно време, наведи ги соодветните форми за заповеден начин: *мислиш – мислиѝе; звониш – звониѝе, беѓаш – беѓаѝе, се радуваш – се радуваѝе, се смееш – се смееѝе.*

3. Дадени се глаголски форми на заповеден начин. Определи го општиот дел на глаголот и самогласката на основата на глаголот (групата на глаголот): *ѝрчај – ѝрчајѝе, доѝрчај – доѝрчајѝе, размисли – размислеѝе, размислувај – размислувајѝе, смири се – смиреѝе се, ручај – ручајѝе, ѝелефонирај – ѝелефонирајѝе.*

Запомни

Заповедниот начин има форми само за второ лице еднина и множина.

Впрочем, заповед во вистинска смисла можеме да упатиме само при директно обраќање на зборуваачот до соговорникот, како и при дијалог меѓу учесниците во говорната ситуација:

Заповед при директно обраќање:

Тейка Досџа се сврџе кон мене и ми рече:

– *Осџави џи работџиџе и џе молам земи џо весникоџи, џџука е на џрозорецоџи и дојди да ми џрочиџаџи џџо има ново-веџиво. (Б. Смаќоски)*

Заповед при дијалог:

Но, џџаму некаде џред мене искрсна Тоде Арамиџаџа:

– *Панче, немој! Не џрави џо џоа!*

И џој ме држеше со рацеџе за џрадџе за да ме сџречи.

– *Пуџџај! свикав.*

– *Не, Панче, враџи се, извини се! (О. Николова)*

Вежба

• Препознај ги формите на заповедниот начин во следниве примери:

– *Диме, фаќај ја книџаџа! Ене џо авџусџи!*

– *Слуџај, џџобрав да најдам решение, – слушај, најџиџи џџи денес ново џисменце за некоја друџа, џа да ја сврџиме џџаа работџа набрзина – реков најџосле. И да џочнеме веќе со нашиоџи џлан, нели?*

– *Сџиј сеџа, сџ ќе надоџолниме. (О. Николова)*

– *Излези, заџвори ја враџаџа и џресџани да свиркаџи! (Г. Петрески)*

– *Поџледни џџаму! – реков џокажувајќи со ракаџа. (В. Подгорец)*

– *Ниџџо не џраџувај, Борко, дојди веднаџи. (Г. Петревски)*

– *Ануџко, Анче, сџани дуџо, веќе е 7 и 30! (В. Ацевска)*

– *Море, осџро со неџо! Тоа џџи е мој советџи, сџара! Заџвори џо дома, забрани му да излеџува, џа ќе видиџи. (Б. Смаќоски)*

– *Тейко Донке, не можам да џџе држам, не надвиснувај се! (Б. Смаќоски)*

– *Те молам најџиџи ми едно џисмо. Оџиџи ја џланинаџа, Гола Глава, Орелска чука, џоџали џи Сџрела и малиоџи Караман, џоздрави џи Дуковџи и чичко џумароџи... И џросџи ми за онаа вечер со свеџулкиџе... (Г. Поповски)*

Забелешка: Освен кон второто лице, заповед може да се упати и кон првото и кон третото лице. Сепак, оваа заповед не е директна и не се искажува со посебни форми, туку описно, со помош на конструкциите со **да**, **нека** и формите на сегашното време: да дојдам, да дојдеме, нека дојде, да дојде, нека дојдат, да дојдат.

На третото лице, всушност, можеме да му се обратиме индиректно со некаква заповед.

Вежба

• Објасни што подразбираш под индиректно обраќање преку следниве ситуации:

а) *За време на вечераџа, без да крене џлава, рече:*

– *Серџо џуџџиџл абер, од уџре Милосџа да оди на училиџиџе.*

- Нека оди. Таа е родена за книџа – рече мајка ми. (К. Мисиркова - Руменова)
- б) Музикаџаа љродолжување да свири... Во еден моменџ од вечерџаа,
Крсџе ја крена ракаџаа и џласно извика:
– Музикаџаа да заџре! На мое барање.
Тоа и се случи. (Г. Петревски)

Конструкцијата со **да** и **прво лице сегашно време** обично искажува подготвеност или повик за дејство.

Вежби

1. Објасни што подразбираш под подготвеност и под повик за дејство преку следниов пример:

- Да џо викнам да излезе од кујнаџаа?
– Да џо љривришме разџоворой – љродолжи џаџкоџо. . . Но, да решиме онака како шџо е најдобро. (Г. Петревски, „Споменка“)

2. Направи разлика меѓу директното обраќање со заповеден начин и индиректното обраќање во кое се искажува заповед:

- Шџом се џојави сесџраџаа, џ рече:
– Сесџро, ве молам, кажеџе му на лекарой да ме љрими љреку ред, но со одобрение на луѓево!
Враџаџаа беше џодоџворена и сџариой лекар џоа џо слушина и џ рече на сесџраџаа:
– Нека влезе момчеџо да џо љреџледам!
(Р. Јовчески, „Една друга џубов“)

3. Направи разлика меѓу директното обраќање со заповеден начин и обраќањето за заедничко дејство:

- Ослободете џо од џиџамаџаа и да му џо измериме џулсой! – им викаше докџоркаџаа на сесџриџе и самаџаа не знаеџќи шџо џоџрво да љреземе (Р. Јовчески)
– Слушај, најшши џи денес ново џисменце, џа да ја свршиме џаа рабоџаа набрзина – реков најџосле. (О. Николова)

Од македонскиот народен јазик

Следниве поговорки се дадени во заповеден начин. Дали ти се познати?

Обиди се да ги објасниш:

- Фрли рџџче, фџџи краџче!
– Не умри маџаре до зелена џрева!

Запомни:

Сегашното време, минатото определено несвршено време и минатото определено свршено време се прости глаголски форми.

ПРИЛОЗИ

Прилозите се зборови што означуваат околности во кои се вршат дејствата искажани со глагол.

Под околности на дејствата ги подразбираме:

- времето во кое се врши дејството;
- местото каде што се врши дејството;
- начинот како се врши дејството;
- количеството во кое се врши дејството и степенот на вршење на дејството.

Според тоа, разликуваме прилози за време, место, начин, количество и за степен.

Прилозите се неменливи зборови. Тоа значи дека се јавуваат само во една збороформа.

• Прочитај го следниот текст. Препознај ги околностите во кои се вршат дејствата искажани со глаголски форми:

Следното утро Аника се разбуди *рано*. Скокна *брзо* од креветот и отиде кај Томи. Томи *веднаш* се разбуди... *Појдоа* се стрчаа кон купатилото, каде што се измија, ги измија и забите *многу побрзо* отколку *обично*. *Брзо* и *весело* се облекоа и цел час *порано*, се истоварија *почно* пред масата за појадок. *Веднаш појдоа* побараа чоколадото *веднаш* да им донесе.

– Што треба да значи ова – ги запраша мајка им – каде брзате толку?

– Ќе одиме кај сосетката, девојчето кое *сега* се досели – одговори Томи.

(А. Линдгрэн, „Пипи – долгиот чорап“)

Времето во кое се врши дејството се искажува со **прилози за време**.

• Препознај ги прилозите за време во следните примери:

– *Денеска јас честам*

– *Утре ќе мораш пред киното „Вардар“, Марко...*

– *Чекај сега, и јас имам едно изненадување за тебе!* (О. Николова, „Девојките на Марко“)

– *Мартаа појврди со глава. И побрза да се качи на автобусот број 7 за да стигна навреме в училиште.*

– *Но, истовремено, на клупата кај лииште, Борко ја чекаше да помине Марта.* (Г. Петревски, „Марта“)

– *Набрзу пред колибата се собраа сите.* (Г. Поповски, „Бојан“)

Местото каде што се врши дејството се искажува со **прилози за место**.

- Препознај ги прилозите за место во следните примери:

Кога се врайив, дома ги зайекнав йајко ми и мајка ми. Диме беше надвор. (О. Николова, „Девојките на Марко“)

Децајта йрчаат наваму, најаму, давајќи му йоѓолема веселост раздвиженост на овој собир. (Г. Поповски, „Бојан“)

– *Дали гостодиној излезе ојшукка? – го йрашав.*

– *Не, гостодине. Никој не излезе одовде. И јас мислев дека гостодарој ќе го најдам овде.* (Х. Ц. Велс, „Временилов“)

– *Чичко, можеме да йојдеме горе. Таму е мама.* (Б. Смаќоски, „Големи и мали“)

Начинот како се врши дејството се искажува со **прилози за начин**.

- Препознај ги прилозите за начин во следните примери:

Шайорийе брзо ги наместија.

И така, Денко и Бојан йојдоа кај дедо Иван. Денко убаво се исйои додека ја качуваа Гола Глава, на неколку месја подзасиануваше да йочине, да земе здив.

Дејето слајко се насмеа.

Денко безволно ги йовлече нозетје.

Сйарецој висйински беше радосен. (Г. Поповски, „Бојан“)

- Препознај ги **прилозите за количество и за степен**:

Толку слушнав.

Ручавме и малку се одморивме.

А сега да видиме колку собираат йвоије џебови. Вади сѐ. (В. Неделковски, „Втора смена“)

– *Немаме време да седиме многу. – рече Бојан* (Г. Поповски, „Бојан“)

– *Три, йри! Толку осјанаа. Ни йоловина йовеќе немам. А и да имам не давам йовеќе за гојова слика...* (С. Попов, „Итар Пејо“)

Заклучок:

Според значењето, се izdelуваат четири групи прилози:

- прилози за време:** *кога, денес, вчера, уйре, сега, секогаш, навреме, исјовремено, веднаш;*
- прилози за место:** *каде, овде, онде, ваму, йаму, наваму, најаму, горе, долу, надвор, однадвор;*
- прилози за начин:** *како, така, вака, йолека, брзо, висйински, безволно, слајко, добро, одлично;*
- прилози за количество и степен:** *колку, йолку, многу, малку, йовеќе.*

Задача:

- Препознај ги и определи ги според значење прилозите во следниве примери:
 - 1.- *Не суди веднаш и брзо за сè; барем малку сѝрѝи се, ѝаков е овој свети!* (Ж. Чинго, „Сребрените снегови“)
 2. - *Дојдовме колку да ѝе видиме и да ѝе изненадиме. А ѝи слези удолу, ако можеш.* (Г. Поповски, „Бојан“)
 3. *Тие немо ме зледаа, но остѝанаа ѝресебни и не реаѝираа веднаш.* (Г. Петревски, „Сонот за Споменка“)
 4. *Доѝрча однадвор и силно ја зѝушина. Но и забележа: мајка ѝ никоѝаш не била ѝолку среќна.* (Г. Петревски, „Марта“)
 5. *Томи и Аника дури сеѝа се сеѝија како мајка им им рече да не се задржуваат многу.*
 - *За жал, Пѝи, сеѝа мора да одиме дома – рече Томи.*
 - *Но, уѝре ѝовѝорно ќе дојдеме – додаде Аника.*
 - *Одлично – рече Пѝи.* (А. Линдгрѝен, „Пѝпи - Долгиот чорап“)

Запомни:

Прилозите се неменливи зборови. Така полесно ќе ги разликуваш од другите менливи зборови, како што се придавките и именките.

Спореди:

Убаво цвеќе убаво мириса

Убавоѝо цвеќе убаво мириса.

Убавиѝе цвеќиња убаво мирисаѝѝ.

Зимава е ѝрекрасна. (опис на поим искажан со именка)

Зимава скијаѝе. (прилог за време)

Потсети се: именската форма *зѝмава* и прилогот *зѝмаѝа* имаат различен акцент.

ПРЕДЛОЗИ

Предлозите се зборови кои го определуваат односот на предметите во просторот, како и односот на именката со другите зборови во реченицата.

Предлозите се неменливи зборови. Тие немаат свое посебно значење, не именуваат предмети, лица или појави како именките, не означуваат нити дејство како глаголите, нити, пак, означуваат некаква особина на предметите и лицата. Заради ваквите свои карактеристики предлозите не можат да бидат самостојни делови на *исказоѝѝ*. Своето значење предлозите го добиваат во состав со други зборови. Поврзувајќи се со полнозначните зборови, предлозите придобиваат различни значења, како на пример: **временско** (*Ќе дојдаѝ на ѝролеѝѝ*); **начинско** (*на смеа, на шеѝа, ја исѝуркаа рабоѝѝаѝѝѝ*); **ѝосвојно** (*куќаѝѝа е на мајка ми*); изразување на **даѝѝивниоѝ ѝредмеѝѝ** во реченицата (*Му реков на деѝеѝѝо*) итн.

Според составот предлозите се:

а) **ѝпросѝи** (без, врз, низ, на, кај, зад и др.) и

б) **сложени**, т.е. **изведени** (накрај, ѝомеѓу, оданде, оѝкај, насѝроѝи и др.).

Вежби

1. Во текстот даден подолу издели ги предлозите заедно со именските зборови на кои се однесуваат:

Друѓиоѝ ден ѝреку дирекѝороѝ, кој доби извесѝување од надлежно месѝо, се дозна дека Васко сличен исѝаѝ најравил и во Германија, ѝоради шѝо бил исклучен од училишѝе. Тоѓаш Иван се сеѝи на ѝисмоѝо до Васко од мајка му, на оној дел во кој ѝаа му ѝишуваше за ѝаѝко му: Таѝко ѝи работѝи во две смени. Тешко му е, но ѝрѝи. Тоа го ѝрави за ѝебе – за никој ѝовеќе да не ѝе навредува. Тој се гордее со ѝебе.

– Ние зѝрешивме шѝо го ѝривиме, без да ѝровериме кој е, без да знаеме коѓо ѝримаме всушност! – велеше дирекѝороѝ. А, аѝмосферѝа во врска со случајоѝ на Васко беше ѝолку наелекѝризирана шѝо сеѓа, ѝо овие изјави на Толевски и Дафина, наеднаш експлодира. Најѓласна од еднаѝа сѝрана, како и секојѝаѝ – беше Красимира Јанчевска, а на друѓаѝа – Илија Периклески.

(В. Костов)

2. Прочитај го внимателно текстот во кој се испуштени предлозите. Размисли кој предлог ќе го употребиш на празните места во речениците.

Зимскаѝа убавица Поѝова Шайка _____ својаѝа дебела снежна намесѝа, сѝанува сѝе ѝоѝривлечна _____ излеѝнициѝе и за сѝорѝисѝиѝе. Сѝабиле-заѝијаѝа _____ временскаѝа сѝѝуаѝија и убавоѝо и сончево време, _____ илјада ѝеѝовчани, скоѝјани и вљубеници _____ зимскиѝе сѝорѝови _____ друѓо месѝо, ѝи искорисѝија, викендоѝ да го ѝоминаѝ _____ ѝланина. Тие _____ авѝомобили и ѝовеќе авѝобуси се искачија _____ Поѝова Шайка каде ѝи чекаа ѝодѓоѝвени сѝеѝијалниѝе ѝаѝеки, а ски-лифѝовиѝе работѝеа речиси неѝрекинаѝо. Инаку _____ ѝаѝоѝ _____ Теѝово _____ Поѝова Шайка сообраќајоѝ се одвиваше _____ ѝешкоѝи.

(Од печатот)

3. Определи го значењето на предлозите во следниве реченици. Коментирај го различното значење на еден ист предлог во различни реченици.

Не би бил ѝој син на големиоѝ Авѓусѝ ако не го рече ова.

Како инаку не го ѝоѓоди нишаноѝ на човекоѝ шѝо му го дале наречнициѝе.

Еве, јас сеѓа се ѝомолив за мојоѝ кум Јован.

Сѝолај му на создаѝелоѝ шѝо ми даде ѝаков ум.

Кај нас се фаќа сѝиелѝијска ѝроѓрама.

Таа сѝаѝи глава в ѝорба.

Во нашиоѝ крај големи ѝари се даваѝи да се ѝоѝрави цркѝаѝа на селоѝо.

Ама, еве, ѝој беше дојден, седи сѝроѝи неа на сѝолоѝи и си ја шѝиѝка брадаѝа.

4. Состави задача во вид на асоцијација и дојолнувалка. Обиди се да ги употребиш предлозите: **под, над, крај, насироџи** (на пример, почеток -, роден -,на часот = **к р а ј**).

АСОЦИЈАЦИЈА - ДОПОЛНУВАЛКА

A1 мермерен	B1	B1 почеток	Г1 контра
A2 бродски	B2 _ _ _ е ж	B2	Г2
A3 паркетен	B3	B3 _ _ _ _ на часот	Г3 очи во очи
под			
ПРЕДЛОЗИ			

СВРЗНИЦИ

И Алексо Жешков беше на многу устиа засианати, иако никој немаше околу него. Закриен во шумаџа само ги ойвораше ушиџе и си го слушаше чукањето на срцеџо. Мислеше клукајдрвец му удира во градиџе. Знаеше кој го уми и заџоа не можеше да си ја уџаложи омразиџа. Му се нафрлаше по шелоџо, не баре овча сиџаница. Наџаџи џомислуваше дека и нокџиџе му расџаџи, џа дури и забиџе му се џодаваџи надвор од устиџа. Се сеџи дека џоа им се случува и на сверовиџе и џоџаџи мислаџа џовџорно му засџана: долу во џаџрадиџиџаџа се џојавуваше мечка. Но, од џаа далечина, не можеше да уџврди дали е џоа исџаџа онаа мечка со која си го крадеа медоџи од дивџе улиџа. Многуџаџи џака се начекуваа со неа, но не се џибаа. Изџледаше дека и дваџаџа џодеднакво се разбирааџи и додека едниоџи јадеше, друџиоџи мораше џрџеливо да чека. Тие всуџности и џред џоџериџе мораа да беџаџи заедно.

(П. Андреевски, „Последните селани“)

Покрај предлозите, во текстот сретнавте и друг вид зборови кои не се со функција на самостојни зборови. Дали ја забележавте нивната функција и нивното значење? Кои се тие зборови?

Имено, тоа се зборови коишто своето значење го добиваат поврзувајќи ги зборовите или речениците познати како **сврзници**. Сврзниците се неменливи и несамостојни (службени) зборови кои служат за поврзување на два или повеќе збора во рамките на простијата реченица или најмалку две реченици во сложена реченица.

Сврзниците, како и другите видови зборови, се делат според повеќе правила. Познати се поделбите:

а) според **појекло**, т.е. од кој јазик тие најчесто се наследени или преземени, па така имаме сврзници наследени од старословенскиот јазик (*но*), преземени од грчкиот (*ои*), или од турскиот (*ама*) итн.

б) според **составој** сврзниците се групирани во: а) 1. **проси** (**неизведени**) – *иа, ѓа, а, ако, ами, да, и, или но, ни, ѓа, ѓу* и др., и б) 2. **сложени (изведени)** – *макар шио, без да, за да, иако, ѓака шио, зашио* и др.

в) според **значењето**, сврзниците се делат на две групи:

1. **проредени (независни)** и
2. **подредени (зависни)**.

Вежби

1. Во текстот даден подолу пронајди ги сврзниците и групирај ги според значењето.

Над ѓусолисничој шумски свод не се ѓледаше ни месечина, ни ѕвезди, но сише ѓше, рудари и орачи, кои полку ситоѓици ноки пред ѓоа ја чекале веѓената небесна свеѓлина, знаеја дека ѓосод им исѓрака блаѓслов и веруваа дека ѓој нема да ѓи осѓави на крвавиѓе и ѓеѓки ѓаѓиѓиѓа по кои ѓрѓнуваа и дека ќе им ѓомоѓне да доѓаѓ до изворој на висѓинската човечка свеѓлина шио се вика слобода.

*

Од долѓо оро се слуша еден осамен, но моше звучен и ѓлавен ѓлас. Тој не молеше, не заѓведаше, ниѓи ѓак прѓѓѓиѓиѓе. Едноѓавно заѓеја, а ѓснаѓа како да му се излеваше од длабочината на ѓрадиѓе.

(В. Подгорец)

2. Поделете се на 4 групи. Секоја група нека состави реченици, при што ќе употреби сврзници со следните значења:

- I група – **временско** и **исказно** значење
- II група – **целно** и **начинско** значење
- III група – **проричинско** и **последично** значење
- IV група – **условно** и **релативно** значење

Откако ќе завршите со работата, секоја група нека ги изнесе резултатите, а претставници од другите групи нека ја проверат точноста на употребата на сврзниците.

3. Работи постапно, следејќи ги укажувањата за вежбата:

- Прочитај ги внимателно речениците;
- Откриј ги сврзниците во нив;
- Сврзниците во речениците замени ги со други сврзници, но значењето на реченицата да остане исто.

*Рече оџи ќе дојде. – Да го џослушав советџоџ на родитџелиџе, не ќе џосџрадав.
– При сџ шџџо најравивме за квалиџеџџџ во работџаџа, не џи добивме очекуванитџе
џофалби. – А ме види, беџа. – Павле не дојде дека бил сџречен. Несџџор знаеше оџи
Иџор бил џџолку џџдини во Чехословачка и имаше чуено шџџо е џаа земја близу до
Германија.*

**4. Состави по една реченица со сврзниците не само шџџо – џџуку и, џа, џа, меџџџџоа,
било – било, ниџџи – ниџџи, или – или. Определи го нивното значење.**

СИНТАКСА

Потсети се!

- Реченицата е основна јазична единица што ни овозможува комуникација. Нејзината **комуникациска способност** произлегува од личноглаголската форма и од сите други зборформи во нејзиниот состав. Тие во реченицата се нашле поради потребата на човекот да информира за дејства, состојби, особини и сл. (преку **прирокот**), како и за други содржини поврзани со значењето на личноглаголската форма. На тој начин, реченицата носи информации за вршителите на дејствата или за носителите на состојбите или на особините (преку **подметот**), за насоченоста и за правецот на движење или на одвивање на глаголското дејство (преку **предметот**), за особините на лицата и на предметите именувани во реченицата (преку **атрибутот**) итн. Покрај значенската врска во која влегуваат зборформите во реченицата, за да ја исполнат својата комуникациска цел, тие мора да бидат меѓусебно поврзани и според граматичките правила.

- Прирокот е создавачки член на реченицата. Содржината на реченицата започнува со содржината на личноглаголската форма. Ако нема личноглаголска форма – нема реченица. Затоа прирокот е **основен реченичен член**. Заедно прирокот и подметот ги сочинуваат **главните реченични членови**. Тие, на некој начин, се „основата“ на информацијата на реченицата. Понекогаш подметот и прирокот се доволни за целосна информација. На пример: *Јане сѝше.*; *Ние се сончаме.*; *Марија скија*. Меѓутоа, општењето меѓу луѓето е сложен процес, при којшто се разменуваат многу мисли и информации и не може да се одвива со реченици составени само од подмет и прирок. За нормално и непречено меѓусебно разбирање, речениците, многу често, треба да содржат некои од **неопходните реченични членови**. Како што знаеме, еден од нив е предметот. На пример: *Пејџар разнесува весници.*; *Ти се срејна со нив.*; *Ученициѝе им се ѝридружија на ѝланинариѝе*.

- Реченицата што содржи една личноглаголска форма во функција на прирок е **проста реченица**. Проста е секоја реченица што содржи еден прирок, независно од бројот на зборформите, т.е. на реченичните членови во својот состав. Проста реченица е: *Пишувам.*, но и: *Јас ѝишувам ѝисмо.*, *Јас ѝ ѝишувам долѝо ѝисмо на мајка ми*. итн.

РЕЧЕНИЧНИ ЧЛЕНОВИ

ПРЕДМЕТ

Предметот е именски реченичен член, затоа што секогаш е претставен преку зборформи на именските зборови (именките, придавките, заменките и броевите).

На пример: *Ивана чииа книѝа. Им се обраѝивме на ѝрисуѝниѝе. И коѝа ѝубеа, навивавме за нив. Овојѝаѝ ѝи срејнав двајѝаѝа.*

Предметот е неопходен реченичен член, затоа што некои реченици се нецелосни, не можат да постојат како јазични единици, ако во својот состав немаат предмет. Тоа зависи од личноглаголската форма.

На пример: *Војкан ја виде...* (прашање: кого?) *брајучејка му. Тие личај...* (прашање: на кого?) *на баба им. Пејре им испраји...* (прашање: што?) *јокана...* (прашање: кому?) *на друѓаријџе.*

Следните примери покажуваат дека понекогаш реченицата може да биде целосна и без предмет во својот состав, затоа што глаголот не бара таков реченичен член околу себе:

Најпреварувачијџе јџрчаа многу добро.

Возбудајџа на јџрибинијџе се јџвеќе расјџеие.

Почна да се сјџемнува и сјџџе среќни заминавме од сјџадионојџ.

Како неопходен реченичен член, предметот е во врска со прирокот. Од една страна, тој е зависен од прирокот, зашто се јавува само ако глаголот во лична форма бара таков реченичен член. Од друга страна, предметот ја дополнува и ја збогатува содржината на прирокот. Во врската помеѓу прирокот и предметот, водечката улога ја има прирокот. Предметот е управуван од личноглаголската форма, зашто од неа зависи дали во реченицата ќе има предмет или не.

Во зависност од дејството искажано со личноглаголската форма и од релациите во коишто тоа дејство влегува со лицата, предметите, поимите и сл. на коишто се однесува, во реченицата може да има директен, индиректен и предлошки предмет.

ДИРЕКТЕН ПРЕДМЕТ

Дејството, искажано со личноглаголската форма, може директно да се пренесува од вршителот врз лице, предмет и сл. На тој начин, лицето или предметот станува поднесувач, трпител на тоа дејство. Делот од реченицата, што носи информација за лицето или за предметот што го поднесува, што го трпи дејството се вика директен предмет.

Директниот предмет во реченицата го означува трпителот на дејството.

На пример:

Лекаројџе јџрежледува јџациенјџи.

Ученицијџе јџосадија дрвца.

Марјџин јџрави лејџало.

Директниот предмет во реченицата ги означува и предметите на разни мисловни и чувствени активности.

На пример:

Иван прочита книга.

Дружариите планираа забава.

Паметам убави работи.

Доказ за тоа дека дејството се пренесува од вршителот на трпителот е можноста содржината на речениците со директен предмет да се претстави со реченици во кои се гледа резултатот од глаголското дејство. На пример:

Пациентите се прегледани од лекарите.

Дрвците се посадени од учениците.

Леталото е направено од Марин.

Книгата е прочитана од Иван.

Забавата е планирана од дружариите.

Од мене се запаметени убави работи.

Следните реченици во својот состав имаат директен предмет. За полесно препознавање на овој реченичен член, во заградите се внесени прашањата **ШТО?** или **КОГО?**.

*Аспироните носат... (прашање: што?) **свила** облека, зашто **таа** одбива... (прашање: што?) **шолина**.*

*Силата на брановите **испушта**... (прашање: кого?) **грама** иливачи на брегове.*

*Црните предмете **впиваат**... (прашање: што?) **во** **интересно** зрачење од белите.*

*Убавото време **намама**... (прашање: кого?) **многу** **граѓани** на **прошетка**.*

*Магнетната сила **неколку минути** држи и движи... (прашање: што?) **воз** над шините.*

Како што се гледа од сите реченици погоре, директниот предмет се јавува без предлози. Директниот предмет директно, без предлози, се надоврзува на прирокот.

Забелешки:

• Во македонскиот стандарден јазик не е правилна употребата на предлогот *на* во состав на директниот предмет.

Значи, не се правилни речениците од типот: *Вчера го видов на Симојан. Ветерот го носеше на избраној во сиропивен правец.* Правилно е: *Вчера го видов Симојан. Ветерот го носеше избраној во сиропивен правец.*

• Не е правилна и употребата на предлогот *на* со директен предмет по глаголска именка, ако именката е неопределена (нечленувана). На пример: *Слушањето на убава музика е забавно за секојо. Во зима не е забрането јадење на сладолед.* Правилно е: *Слушањето убава музика е забавно за секојо. Во зима не е забрането јадење сладолед. Пребројувањето на иприсуињите ни одзеде многу време.*

Вежби

1. Пронајди го и подвлечи го директниот предмет во речениците од следниот текст. Притоа, помогни си со прашањето **Што?**, како во првата реченица. Во текстот има седум форми за директен предмет.

Научниците и инженерите конструираат (прашање: што?) нови видови лејала или вселенски авиони, коишто ќе можат да се користат повеќекратно и ќе снабдуваат вселенски станици со сè што им е потребно. Тие ќе полетуваат и ќе посетуваат висина како авионите, при што моторите ќе работат како млазни. Кога ќе преминат во орбитата, моторите ќе користат ракетен погон. Вселенските авиони ќе пренесуваат и пилоти, со што ќе се намали времето на илитување на големи растојанија.

2. Дополни ги следните реченици со директен предмет. За тоа е потребно во речениците да внесеш една од понудените именки: *роднини, перика, дневник, соседи, фурнација, родител, хорској, ученици, забун, друари.*

Проверив хорској и вели дека Плутон во квадрата со Марс ќе почне да иредизвикува _____.

Сакаше да купи _____ за маскенбалој.

Јас дури и не познавам некој _____.

Сестра и подготвува _____ за најпревар по музика.

На ланскојо литување сите водеме _____.

На ипредбата поканивме _____, _____, _____ и _____.

3. Состави реченици со директен предмет, во кои прирокот ќе биде претставен со форма од глаголите: *купува, однесе, состави, сака, иланира, ишиува, облече и ироектира.*

Секогаш купувавме иуканки кога одевме во кино.

4. Состави реченици на тој начин, што по наведените глаголски именки ќе употребиш директен предмет, а потоа и други реченични членови. Во функција на директен предмет употреби форма на една од именките: *раце, овошје, висина, ироблем, саем и разговор.*

Разгледувањето на саемој ни одзеде цел еден ден.

Премолчувањето _____.

Јадење _____.

Избежнувањето _____.

Миење _____.

Кажувањето _____.

ИНДИРЕКТЕН ПРЕДМЕТ

Дејството, искажано со личноглаголската форма, може да биде насочено од вршителот кон лице, предмет и сл. На тој начин, лицето или предметот стануваат цел на насоченоста на тоа дејство. Делот од реченицата, што носи информација за лицето или за предметот што е цел на насоченоста на дејството се вика индиректен предмет.

Индиректниот предмет во реченицата ја означува целта кон којашто е насочено дејството.

На пример:

Ми се насмеаја и ѝродолжија.

Му реков да дојде ѝорано.

На заминување, секому осѝави ѝо нешѝо за сѝомен.

Среќна е, а никому не кажува која е ѝричинаѝа.

Тие внимашѝелно слушаа и се восхѝишуваа на секој убав збор.

Индиректниот предмет може директно да се надоврзе на прирокот, или со помош на предлогот **на**.

Директно надоврзување, надоврзување без предлог, на прирокот има во случаите кога индиректниот предмет е претставен со соодветната форма, формата за индиректен предмет, од заменките *кој, секој, некој, никој* и *себеси* и од личните заменки.

На пример:

Кому се обраќа?

Секому се воодушевува.

Некому се насмевнува.

Никому не ѝречи.

Себеси се смее.

Нему му ѝишува.

Нам ни кажува.

Понекогаш и индиректниот предмет претставен со заменски форми може да се употреби со предлогот **на**. Во таквите случаи, заменката треба да се употреби во формата за директен предмет. Така, наместо *кому*, ќе се каже *на којо*, наместо *некому* – *на некојо*, наместо *нам* – *на нас* итн. Никогаш не се вели: *на кому*, *на некому*, *на нам* итн.

Индиректно надоврзување, надоврзување со предлогот **на**, на прирокот има во случаите кога индиректниот предмет е претставен со именка, придавка или број.

На пример:

Секогаш ѝомага на другари.

Не сѝройивсѝавувајѝе се на возрастни!

Се обрѝи на осуммина ѝрисуѝни.

Следните реченици во својот состав имаат индиректен предмет. За полесно препознавање на овој реченичен член, во заградите е внесено прашањето **КОМУ?**, т.е. **НА КОГО?**.

Само... (прашање: кому?) на храбри кажуваше како да се искачаѝ до врвоѝ.

Верувам само ... (прашање: на кого?) на луѓе со искусѝво.

Благородно е да се ѝомага... (прашање: кому?) на деца без родиѝели.

Во македонскиот стандарден јазик не е правилна употребата на долгите форми на заменките за директен предмет на местото од индиректниот. И обратно, не треба да се употребуваат долгите форми на заменките за индиректен предмет со значење на директен.

Значи, не се правилни речениците од типот: *Него му кажав за сосѝанокѝ.* *Неа ѝ ја дадов книгаѝа.* *Вас ви се обраќам за ѝомиш.* *Нејзе ја видов на одморѝ.* *Ним ѝи молам да ѝоѝушѝаѝѝ.* Правилно е: *Нему му кажав за сосѝанокѝ.* *Нејзе ѝ ја дадов книгаѝа.* *Вам ви се обраќам за ѝомиш.* *Неа ја видов на одморѝ.* *Нив ѝи молам да ѝоѝушѝаѝѝ.*

Вежби

1. Пронајди го и подвлечи го индиректниот предмет во следните реченици. Притоа, помогни си со прашањето **Кому? (На кого?)**, како во првата реченица. Во секоја реченица има по една форма за индиректен предмет.

Сѝ иѝо имаа, ѝриѝагаше... (прашање: кому?) на малиѝѝ ѝринци.

Не криеше ниѝѝо, секому кажуваше за неусѝехѝѝ со ексѝерименѝѝѝѝ.

Тешко беше на дете да се објасни ваква сѝѝуација.

Во истѝѝѝѝ моменѝѝ сѝѝана свесна дека си се восхѝѝѝѝѝ себеси.

Дали своѝѝѝ ѝоследни ѝесни ѝѝ ѝосвеѝѝ на градоѝѝ на свеѝѝлинаѝѝа?

2. Состави реченици со индиректен предмет. Во некои употреби индиректен предмет без предлог, а во некои – индиректен предмет со предлогот *на*. Прирокот нека биде претставен со форми од глаголите: *ѝомага*, *се јави*, *ѝишува*, *одговори*, *донесе*, *ѝелефонира*, *раскаже* и *ѝодели*.

Никогаш не ѝомагаше на свои.

3. Дополни ги следните реченици со индиректен предмет. Притоа, нека ти помогне другата форма за индиректен предмет во речениците.

Да се служи на најредни идеи не е исто како да се служи на поединец.

Кога е во туѓ град се обраќа на помили, овојпат се обраќа _____.

Не се луѓам секому, се луѓам _____ што ми е близок.

На кога се заблагодаруваш, на неа или _____?

Во пошта испраќав пакети на роднини, не испраќав писмо _____.

4. Дополни ги речениците со соодветната заменска форма за индиректен предмет. Неа ќе ја избереш од двете форми во заградата.

(него / нему) Нему му се обраќа што мора, а не што сака.

И овојпат по преиспитувањата и испитувањата (нејзе / неа) _____.

И в саботата ќе им се придружаме (ним / нив) _____ за на излез.

Првото цреши ви ги давам (вас / вам) _____, млада госпоѓице.

(нам / нас) _____ ни осигураваат верни чистотелие од сите возраст.

УДВОЈУВАЊЕ НА ДИРЕКТНИОТ И НА ИНДИРЕКТНИОТ ПРЕДМЕТ

Една од особеностите на директниот и на индиректниот предмет во македонскиот јазик е удвојувањето.

Удвојувањето на директниот и на индиректниот предмет се врши на тој начин, што со зборовите кои вршат функција на директен или на индиректен предмет во реченицата, задолжително се употребуваат и кратките форми за директен или за индиректен предмет на личните заменки (ме, ѝе, го, ја, нè, ве, ги, се; ми, ти, му, ѝ, ни, ви, им, си). Ако функцијата на директен предмет во реченицата ја врши именка, при удвојувањето, таа задолжително се членува (ја ... книжарка).

Следниве примери покажуваат како ќе изгледаат некои реченици со удвоен предмет:

Наставничкој преиспитува нов ученик. – Наставничкој го преиспитува новиот ученик.

Бабата раскажа приказна. – Бабата ја раскажа приказната.

Тој секому кажува што нешто. – Тој секому му кажува што нешто.

Сè што знаеше, кажа на родителите. – Сè што знаеше, им кажа на родителите.

На дете се кажува само вистината. – На дете му се кажува само вистината.

Удвоен директен предмет во речениците е: **го ... новиот ученик, ја ... приказната**. Удвоен индиректен предмет во речениците е: **секому му, им ... на родителите, на дете му**.

УДВОЈУВАЊЕ НА ДИРЕКТНИОТ ПРЕДМЕТ

Директниот предмет се удвојува во случаите со:

– **долгите форми за директен предмет од личните заменки и од личноповратната заменка** (мене, тебе, него, неа, нас, вас, нив, себеси)

Примери:

Него го користеше понекогаш за блиска одбрана. – И неа не сум ја видел ојкога замина такако ти. – Најарно е да ги пречекаме нив во заседа. – Да не почувствуваат тие нас и да видаат што е справ. – И тоа веднаш сакам да разберам што тие мачи тебе. – Останатите шест-седум се помали и нив ги тешаат. – Мене ме фашија кога се враќав од центарот на градој. – Им ре-ковме вас да не ве закачат. – Себеси се уништуваше со мислата за остариот син.

– **лични имиња и географски имиња**

Примери:

Зем ја само Билјана. – Побрза да го пофали Таушан и кажа дека не размислувал за тоа. – Пејринска Планина сè уште ја лезе темни облаци. – Сега ги чекаме Италија и Германија да го направат тоа. – Полека го напуштавме Еминовио Вир.

– **определени (членувани) именки**

Примери:

Го ојворија какокој и го извлекоа момчето. – Жиле, донеси ги вреќите. – Сега тешките од обложните дворишта се јавија и ја нарушија тишината. – Исто така, ги покажа и линките и ситициите. – Ојкога ги погледа присутните, сфати дека се наоѓа кај свои. – Таа со клуној се бранеше, но Деви се навали и сосема брзо ја пушти раката.

– **определени (членувани) зборовни состави со именка**

Примери:

Сметам дека само така ќе можеме докрај да го извршиме нашиот план. – Влезе некој што почесто ги посетува куќите наши. – Немаше зборови да го искаже своето пријатно изненадување. – Ендециите што ги ојкружуваа другите стени се ширеа во недоглед. – Тие веднаш ќе го минат растојанието до последните двајца. – Сигурно ја очекуваа нивната појава. – Тука тој, речиси секое утро го чекаше залезот на сонцето.

– показни заменки употребени самостојно и показни заменки со именка

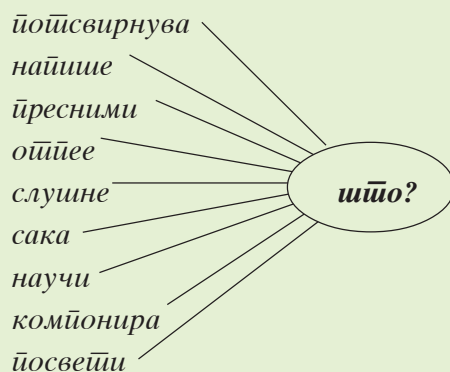
Примери:

Но, **ѿоа** Деви секогаи и со особено задоволсѿво **ѿо** чинеше. – Деви **овие имиња ѿи** кажа сосема оѿравдано. – Тој **ѿоа ѿо** објаснуваше на свој начин. – **Ќе** му беше криво ако не **ѿи** видеше **овие** од бандава. – И ѿокму **ѿоа ја** најѿера **оваа** да ѿраша. – Долго **ќе ѿо** ѿамеѿи **она леѿо**.

(В. Видичевски, „Големата шума“)

Вежби

1. Определи го заедничкиот предмет на дејствата означени со глаголите:

2. Состави реченици со директен предмет, во кои прирокот ќе биде претставен со глаголите *исѿрча*, *изоди*, *оѿсѿои*, *ѿреседи*, *живее* и *оѿлуви*. Внимавај, овие глаголи најчесто не се врзуваат со директен предмет, меѓутоа во јазикот е можна и таквата нивна употреба.

Паѿекаѿа ја исѿрча за рекордно време.

3. Која од двете можности на речениците е точна?

Кој ќе викнеш да дојде со вас?

Коѿо ќе ѿо викнеш да дојде со вас?

Од смеа ѿаа не можеше **никоѿо** да види.

Од смеа ѿаа не можеше **никој** да види.

Ти **секој ѿо** обвинуваи за својоѿ неусѿех.

Ти **секоѿо ѿо** обвинуваи за својоѿ неусѿех.

Некоѿо можеме да не сакаме, **никоѿо** не смееме да мразиме.

Некој можеме да не сакаме, **никој** не смееме да мразиме.

Сеѿа можеш да одбереш **коѿо било**.

Сеѿа можеш да одбереш **кој било**.

УДВОЈУВАЊЕ НА ИНДИРЕКТНИОТ ПРЕДМЕТ

Индиректниот предмет се удвојува во случаите со:

– **долгите форми за индиректен предмет од личните заменки и од личноповратната заменка**

Примери:

*Последниве работи ишго му ги раскажуваше сџариот, **нему му** беа ѓознаи. – **Ним** ќе **им** ѓричини задоволсџво ишго ќе можат да се вклучат во вакво нешго. – Шго е најважно и **нам** ќе **ни** олеснат. – И јас би **ви** ѓредложил **вам** нешго слично. – Едношго ѓарче го насоли и **ѓ** го даде **нејзе**, другошго го задржа за себе. – Не знаеја дека со шгоа **себеси си** ѓрават лошо.*

– **лични имиња и географски имиња**

Примери:

*Кога се вратити дедо Трајан назад, му дофрли **на Деви**. – Пошгоа **ѓ** се заблагодари **на Билјана**. – **На Буда** и **на Бонкиот им** дојде крајот. – **На Таушан** и **на Раиф им** ѓребаше ѓомош. – По којзнае којатити му се враќавме **на Пеѓрино**.*

– **определени (членувани) именки**

Примери:

***На деѓешго** му беше криво ишго семеѓго го расѓурија чавки и сѓрачки. – Едвај чекаше да **ѓ** јави **на бабаѓа**. – Тој **им** ѓомоѓнал **на деѓаѓа** да го изнајдатити скривалишѓешго.*

– **определени (членувани) зборовни групи со именка**

Примери:

*Со мислитѓе **ѓ** се враќаше **на случкаѓа од вѓера**. – Сакам некако да му олеснам **на деѓево мало**. – **На деѓаѓа од бандаѓа** ќе **им** се доѓадне ѓланот. – Деви, биди ѓака добар и не кажувај **им на моитѓе друѓари** дека бев врзан. – Колку ќе биде добро ишго ќе му ја свршатити и оваа работиа **на сѓариот дедо Трајан**. – **На дваѓаѓа друѓари им** ѓребаше ѓомош.*

– **показни заменки употребени самостојно и показни заменки со именка**

Примери:

*Не враќај му се **на она** ишго ѓоминало. – Не сакаше да ја исѓушитити можностѓа да **им** се осветити **на овие** од бандава. – **На ѓие бандитѓе** ќе **им** ѓречи нашата храброст. – Тоа **им** го сѓавија на знаење **на оние дваѓаѓа**.*

– прашалната замена кој

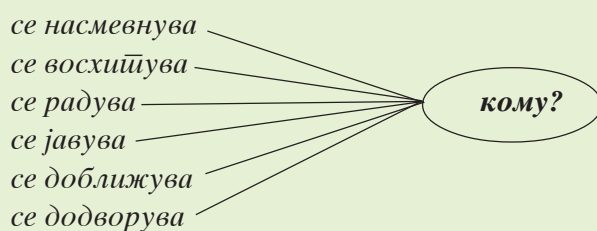
Примери:

Кому ли ќе му раскажува за убавиниите на зората? – Кому му ја издаде тајната? – На која банда да ѝ се придружаме, а?

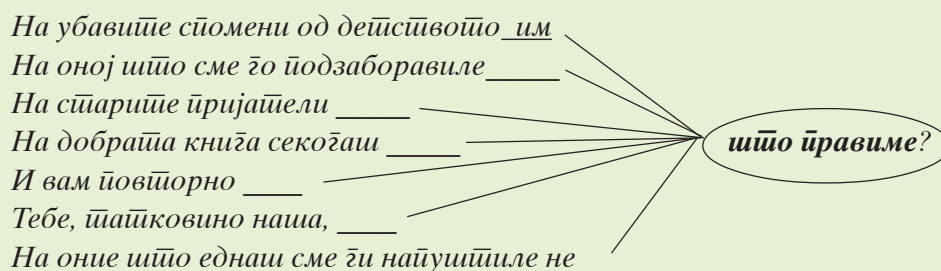
(В. Видичевски, „Големата шума“)

Вежби

1. Определи го заедничкиот предмет на дејствата означени со глаголите:

2. Прочитај ги следните незавршени реченици. Размисли кој глагол може да се употреби на крајот од речениците. Заврши ги сите реченици со истата глаголска форма. На празната линија напиши ја кратката форма на личната замена, како во првата реченица:

3. Напиши две реченици во кои ќе ги употребиш кратката и долгата форма за индиректен предмет од личната замена *вие*. При составувањето на речениците, внимавај на значењето на индиректниот предмет, којшто еднаш ќе го напишеш со мала, а еднаш со голема буква, како во примерот: *Вам сакам да Ви раскажам што се случи. Вам сакам да ви раскажам што се случи.*

4. Состави три одречни реченици во кои ќе употребиш форма за заповеден начин во состав со удвоен директен и удвоен индиректен предмет. Внимавај на збороредот, односно на местото на кратките форми на личните замени.

Пример: *Не гледај ја куќата, не се продава. Не кажувај му нему, ќе се лути.*

5. Состави по една расказна и по една прашална реченици со удвоен индиректен предмет од заменките *кој*, *секој*, *некој* и *никој*.

Пример: *Не знам кому му зборува. Кому му зборува?*

ПРЕДЛОШКИ ПРЕДМЕТ

Предлошкиот предмет е уште еден реченичен член, освен директниот и индиректниот предмет, во кој се огледа способноста, но, и потребата на личноглаголската форма да отвора празно место за уште една именска збороформа. Кажавме досега дека предлошкиот предмет е именски реченичен член.

Предлошкиот предмет се јавува како резултат од способноста и потребата на личноглаголската форма да ги истакне предметот, целта, причината, намерата и други значенски врски во кои учествува таа во состав на реченицата. Многу често, тие врски се задолжителни за комуникациската самостојност на реченицата. На пример: *Нашаџа секција се занимава....* Ако се прекине овде исказот, информацијата останува нецелосна. За да се оформи реченица, треба да се внесе дополнителна логична содржина, којашто ќе одговори на прашањето: *Со шџо се занимава нашаџа секција?* Тогаш, една од можните реченици би била и оваа: *Нашаџа секција се занимава со насџанокот на џалаксиџе.* Делот *со насџанокот на џалаксиџе* е предлошкиот предмет во реченицата. Кажавме досега дека предлошкиот предмет е неопходен реченичен член.

Предметот што се врзува со прирокот во реченицата со помош на предлозите се вика предлошки предмет.

На пример:

Верувај во нови џочейџоци!

Со однесувањето џоџсеџува на баба џ.

Екскурзијаџа зависеше од родителскиот сосџанок.

Таџуваше ли мноџу џо кученџето?

Дали ќе ни раскажеш за кајакарскиот искусџво?

Како што може да се види од примерите, предлогот е врска помеѓу глаголското дејство и именуваните лица или предмети во состав на предлошкиот предмет. Предлогот е тука, само за да ги воведи тие лица, предмети, поими и сл. во овој дел од реченицата и да ги постави во некаков однос спрема дејството. Предлогот е употребен надвор од своето основно значење, а во центарот на вниманието кај предлошкиот предмет е содржината што следи по предлогот, т.е. именуваните лица, предмети, поими и сл.

Предлошкиот предмет во реченицата може да се врзе и со придавка. Во тој случај, придавката најчесто е глаголска (на пр.: *наџажен, занесен, заборавен, одбранет* итн.) и е во состав на глаголско-именски прирок.

На пример:

Вашаџаа г̄руџа ли ќе биде џофалена од комисиџаџаа?

Во џоследно време е занесен џо боџаникаџаа.

Неџзинаџаа џосџара сесџра беше жедна за нови знаења.

За полесно да се определи, да се препознае предлошкиот предмет во реченицата, може да се замени именскиот дел од неговиот состав со соодветна форма од личните заменки.

На пример:

Секоџаш се соџласуваа околу излеџувањето. = Секоџаш се соџласуваа околу џоа.

Деџаџаа личеа на џаџкоџо. = Деџаџаа личеа на неџо.

Ние сме зависни од муџикаџаа. = Ние сме зависни од неа.

Во следните реченици, препознавањето на предлошкиот предмет е олеснето со соодветните прашања внесени во речениците:

*Моџоџ друџар се инџересира... (прашање: **за што?/за кого?**) **за рабоџаџаа на моџорџе**.*

*Коџа осџанувавме сами си мислевме... (прашање: **на кого?/на што?**) **на домашниџе**.*

*Безброј џаџи се оџкажа од... (прашање: **од што?/од кого?**) **од џаа идеџа**.*

*Сџариоџ џрислужник друџаруваше само... (прашање: **со кого?/со што?**) **со џџиџиџе**.*

Вежби

1. Пронајди го и подвлечи го предлошкиот предмет во речениците од следниот текст. Притоа, помогни си со прашањата од типот: **на што?/на кого?**, **за што?/за кого?**, **околу што?/околу кого?**. Во текстот има осум форми за предлошки предмет.

*Собери се, си реков во авџобусоџ. Па џи, дури, и не џо џознавам. За волја на висџинаџаа, не се ни сеџавав најјасно... (прашање: **на што?**) **на неџовиоџ лик**. Се вознемирих околу ниџиџо. Одлучив да размислувам за новаџаа џесна. Тоа секоџаш ме орасџоложува и реџив да се оддалечам од момчињаџаа, од џубовџаа и од скрџениџе срценџа. На џочетокоџи од џолуџодието разџоваравме за земџиџе во кои владее џлад. Тоџаш џ кажав на Луси дека ќе најџишам џесна за Африка.*

2. Состави по две исказни, прашални и извични реченици со предлошки предмет. Функциџата на прирок нека ја вршат форми од глаголите: *се засрами, џаџува, верува, се оџкаже, зборува и се џриблиџи*. Во предлошкиот предмет може да се употребат предлозите: *за, до, од, џо, џред, кон, во* и други.

Пример: *Никако не оџкажувај се од насџаџоџи! Веруваш ли во овие џриказни? Долџо џаџуваше џо миленичето џиџо џ избеџа.*

3. Состави реченици, со поврзување на содржините од левата и од десната колона. Потоа, истите реченици преиначи ги во реченици со глаголско-именски прирок. Именскиот дел од прирокот нека бидат глаголските придавки, изведени од глаголите во првобитните реченици.

Пример:

Марџин се инџересира за хорско џеење.

Марџин е заинџересиран за хорско џеење.

Марџин се инџересира

со џројџивничкаџа екиџа.

Никоџаш не се џлаши

за хорско џеење.

Првџаџ се скараа

од родџџелскаџа џомош.

Повџорно се заџледав

од лажниџе авџорџџеџи.

Се уџџе зависаџ

во исџџоџџ излоџ.

4. Пронајди го предлошкиот предмет во следните реченици. Потоа, во неговиот состав, замени го именскиот дел со соодветна форма од личните заменки.

Пример:

*Доџоџаш не бевме џо чуле да се расџрава **со нив**.*

Доџоџаш не бевме џо чуле да се расџрава со неџовиџе.

Арџисџџџе се џоклониџа џред џрисуџџниџе и џа наџуџџџџџа сценаџа.

Коџа се џојавивме со маскиџе, сиџе осџанаа вџаџени.

На забаваџа мислеше на неџрочџџанаџа лекџџира.

Никоџаш не се соџласџџа околу восџџџуваџеџо на деџаџа.

ВТОРОСТЕПЕНИ РЕЧЕНИЧНИ ЧЛЕНОВИ

Секој реченичен член си има свое место и свое значење во реченицата. Поголемата или помала важност на реченичниот член зависи од неговата способност да се вклучи во оформувањето комуникациска јазична единица. Во таа смисла, најважното место во реченицата го зазема создавачкиот член – прирокот, а веднаш по него доаѓа подметот, зашто личноглаголската форма бара да се определи вршителот на дејството. Потоа, следат неопходните реченични членови: директниот, индиректниот и предлошкиот предмет и прилошките определби, без кои, многу често, реченицата не може да постои.

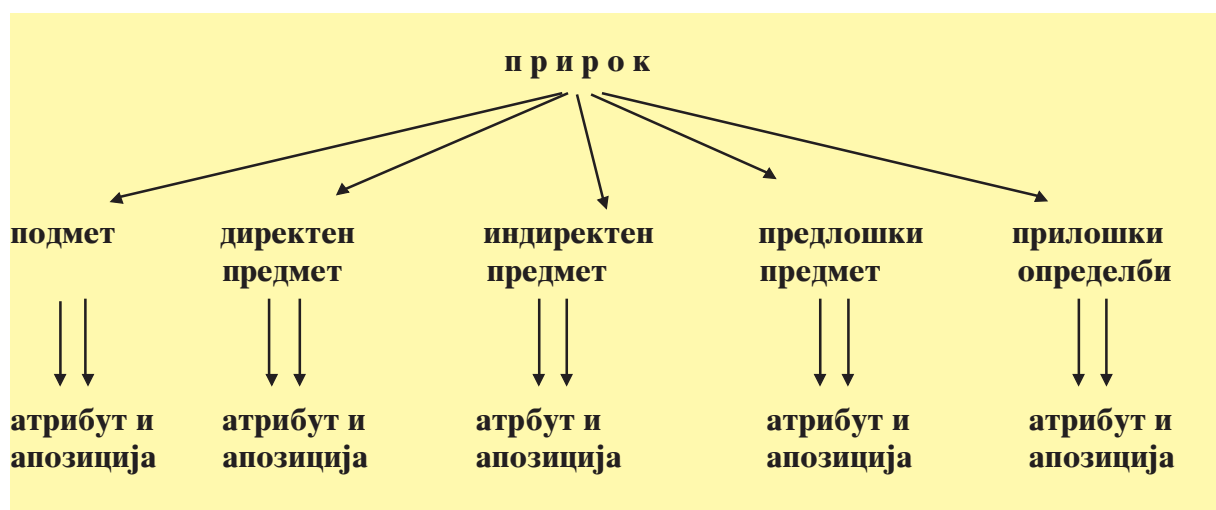
Следниот графички приказ го претставува токму ова ниво на реченицата, т.е. овие комбинации од реченични членови, кои таа мора секогаш да ги има на располагање и, според потребите на комуникациската ситуација, да ги избере оние што ѝ требаат. Прирокот е тој што избира, тој е над сите други реченични членови. Понекогаш може да се врзе само со подметот, понекогаш со подметот и со предмет, понекогаш може да искористи и прилошка определба итн. Ако прирокот одлучи

дека треба да се врзе со некој од неопходните реченични членови, тогаш, тоа е задолжително. Ако треба, на пример, да се употреби директен предмет, тој не смее да биде испуштен. На пример: *Елена ѝрави...* (прашање: што?) *ѝалачинки*.

Секој од реченичните членови прикажан на графиконот, директно се врзува со прирокот. Ако комуникациската ситуација има потреба од второстепен реченичен член, атрибут или апозиција, тој нема директно да се приклони кон прирокот, туку кон некој од именските реченични членови. Графички гледано, тие се за ‘еден степен’ подалеку од прирокот и затоа се наречени второстепени реченични членови. На пример: *Елена ѝрави... _____ ...со чоколаден крем. Елена ѝрави... (прашање: што?) ѝалачинки... (потпрашање: какви?) со чоколаден крем.*

Следниот графички приказ го прикажува она ниво на реченицата, кога таа, преку второстепените реченични членови, се збогатува со дополнителни информации. Атрибутот и апозицијата се содржани во именските реченични членови, бидејќи содржински се однесуваат на нив.

Вежба

Поделете се во две групи. Секоја група нека работи според поставената задача. На крајот од работата, изнесете ги резултатите и секоја група нека ги провери речениците на другата група.

I група

Образувајте три реченици со следниот состав:

подмет со атрибут + прирок + директен предмет

- подметот нека именува вршител на дејство;
- прирокот нека биде прост глаголски.

Пример: *Новиот ученик куи бонбони.*

II група

Образувајте три реченици со следниот состав:

подмет + прирок + предлошки предмет со атрибут

- подметот нека именува носители на психофизичка состојба;
- прирокот нека биде прост глаголски.

Пример: *Присушниите се вознемирија од чудниите миленици на бабаиа.*

АПОЗИЦИЈА

Апозицијата е второстепен реченичен член. Таа се јавува со именските реченични членови. Улогата на апозицијата во реченицата е, на некој начин, засилувачка, зашто таа ја повторува, со поинаква форма, содржината од реченичниот член на кој се однесува. Тој реченичен член и апозицијата се, всушност, две различни форми за една иста содржина, две различни имиња за еден ист предмет, лице, поим и сл.

Пример:

Го посетивме Куклице, местото каде што природата направила кукли од камен.

За разлика од атрибутот, кој се јавува во состав на реченичниот член чија содржина сака да ја дополни (на пример: *Куи црвен велосипед.*), апозицијата се јавува одделно, веднаш зад реченичниот член чија содржина сака да ја повтори. На пример: *Сиадионои, неговиот витор дом, беше празен.* Во таа смисла, апозицијата е самостојна, исто како што е самостоен и независен од неа другиот реченичен член. Тие лесно може да си ги заменат местата, а реченицата да не претрпи промени во структурата. На пример: *Неговиот витор дом, сиадионои,*

беше изразен. Сега, зборовниот состав **неговиот витор дом** е основниот реченичен член, а зборформата **сѝадионоѝ** е апозиција, зашто е на второ место.

Реченицата не трпи промена на основната структура и ако ја нема апозицијата, затоа што реченичниот член на кој се однесува и понатаму останува во реченицата. Меѓутоа, апозицијата внесува дополнителни информации и со тоа го збогатува исказот, устен или писмен.

Пример:

„Хари Поѝер“, **мојата омилена книга**, ке доживее многу ѝродолженија.
„Хари Поѝер“ ке доживее многу ѝродолженија.

Апозицијата во реченицата може да се јави со кој било именски реченичен член.

Примери:

Илина, **сестраѝа на Меѝлен**, денес беше оѝсуѝина. (со подметот)
Денес ја однесоа сѝараѝа клуѝа, **моеѝо омилено месѝо за одмор**. (со директниот предмет)
Наѝрадаѝа му ја доделија на најдобриоѝ ученик, **нашиоѝ сосед од ѝреѝиоѝ кайѝ**. (со индиректниот предмет)
Сѝе се ѝлашевме од Сѝојмир, **лошиоѝ чувар на иѝралиѝеѝо**. (со предлошкиот предмет)
Околу Берово, **нашеѝо родно месѝо**, се наоѓааѝ најубавиѝе шуми за ѝрошеѝка. (со прилошката определба)

Како што се гледа од примерите, апозицијата во реченицата секогаш се пишува помеѓу записки. Записка се пишува и по реченичниот член на кој се однесува апозицијата и по неа.

Вежби

Поделете се во три групи. Секоја група нека работи според поставената задача. На крајот од работата, изнесете ги резултатите и секоја група нека ги провери речениците на другите две групи.

I група

Образувајте три реченици со следниот состав:

подмет со апозиција + прирок + индиректен предмет

- подметот нека именува вршител на дејство;
- прирокот нека биде прост глаголски;
- индиректниот предмет нека биде удвоен.

Пример: *Мирко, кайѝеноѝ на нашиѝа екиѝа, им се обраѝи на навивачиѝе.*

II група

Образувајте три реченици со следниот состав:

подмет + прирок + предлошки предмет со апозиција

– подметот нека именува носител на психофизичка состојба;

– прирокот нека биде сложен глаголски.

Пример: *Дејтејо ѝочна да се ѝлаши од баба му на Пламен, Марија.*

III група

Образувајте три реченици со следниот состав:

подмет + прирок + удвоен директен предмет со апозиција

– подметот нека посочува (со лична замена) предизвикувач на дејството;

– прирокот нека биде прост глаголски.

Пример: *Тоа ќе ѝи бодри крводариѝелиѝе, најхуманиѝе луѓе.*

СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА

СТРУКТУРА НА СЛОЖЕНАТА РЕЧЕНИЦА

Сложената реченица, исто како и простата реченица, е комуникациска јазична единица. Простата реченица во својот состав содржи една личноглаголска форма во функција на прирок. Кога две или повеќе личноглаголски форми, т.е. две или повеќе прости реченици содржински ќе се поврзат, ќе се сложат, во една поголема јазична единица, се добива сложена реченица.

Речениците: *Марија седи.* и *Марија учи.* се две прости реченици. Секоја од нив има своја содржина. Ќе претпоставиме дека вршителот на дејствата од двете реченици е едно исто лице. Ако ги поврземе логички содржините од двете прости реченици, при што ќе го употребиме и сврзникот и, ќе ја добиеме реченицата: *Марија седи и учи.*

Реченицата: *Марија седи и учи.* е сложена реченица, затоа што во својот состав содржи две личноглаголски форми, т.е. два прирока.

Содржината на оваа сложена реченица ќе ја дополниме со содржина на уште една проста реченица, на пример: *Уѝре ќе ѝрави ѝисмена рабоѝа.* Можеме да ја добиеме следната сложена реченица, со три личноглаголски форми и со сврзниците и и бидејќи во својот состав: *Марија седи и учи, бидејќи уѝре ќе ѝрави ѝисмена рабоѝа.* Значи, ако оваа реченица има три прирока, таа содржи три прости реченици. Тоа се: *Марија седи. Учи. Уѝре ќе ѝрави ѝисмена рабоѝа.* Овие реченици се составните делови на сложената реченица, а се викаат дел-реченици.

Дел-реченици се простите реченици што влегуваат во состав на една сложена реченица.

Дел-речениците воспоставуваат различни меѓусебни односи во рамките на сложената реченица, при што се почитуваат и бројни граматички, логички, значенски, интонациски и други законитости на македонскиот јазик. Составот на дел-речениците зависи од содржината на информациите што ги носат, а може да се движи од основниот реченичен член – прирокот, преку главните и неопходните реченични членови – подметот, прирокот, предметите и прилошките определби, па сè до застапеноста и на второстепените реченични членови – атрибутот и апозицијата. Како што знаеме, составот на реченицата е управуван, пред сè, од личноглаголската форма.

Сложена реченица е реченицата што содржи најмалку две личноглаголски форми во функција на прирок. Околу личноглаголските форми се распоредуваат збороформи во функција на именски реченични членови и составуваат прости реченици. Оттука, сложената реченица е реченица што содржи најмалку две прости реченици.

Вежби

1. Пронајди ги сложените реченици во следниот текст. Работи постапно, пронаоѓај ги личноглаголските форми, за да ти помогнат да определиш какви се речениците според составот. Има шест сложени реченици.

Децајта со ѝрчање се враќаја од училиштице. Набрзина ги фрлија чанџиите дома и се насобраа ѝред куќајта на Миле. Тој веќе беше излегол од дома, зашто месито не го држеше. Во рацете ја држеше неа – големата леќачка, нацвена од црвена украсна харџија. Никој дојдогаи немаше видено ѝаква леќачка. Само ојаашкајта, исцелена од ситоно исечкани разнобојни украсни лисџови, ѝ беше долга ѝовеќе од два мџири. На здрава ѝрачка беа навџикани ѝовеќе од сџоштина мџири конец. Не ѝомина многу време, а леќачкајта веќе се вишеше над нивниите глови. Пошиснувана од лесното ветерче весело зашгруваше, а ојаашкајта ѝ се вишеше како ѝламена змија. Миле горделиво ја држеше во своите раце мазнајта ѝрачка и сѝ ѝовеќе го ѝушџаше конецотѝ, додека чувсџуваше дека осџанува без здив. Но колку ѝаа се оддалечуваше од децајта, ѝолку ѝосилни беа кај нив коѝнежиите да го ѝодржаѝи и ѝице разишраниотѝ шарен змеј.

2. Препиши ги сложените реченици од текстот и определи од колку дел-реченици се составени.

Пример: *Набрзина ги фрлија чанџиите дома и се насобраа ѝред куќајта на Миле.* – две дел-реченици

3. Состави две сложени реченици. Едната нека има две, а другата три дел-реченици. Првата сложена реченица нека го содржи сврзникот a и дел-реченици со следниот состав:

- прирок (прост глаголски), подмет и директен предмет и
- прирок (сложен глаголски) и прилошка определба.

Пример: *Ана ѓи ѓосејѓи музејѓиѓе, а сакаше да оди на концерѓиѓ.*

Втората сложена реченица нека ги содржи сврзниците и и коѓа и дел-реченици со следниот состав:

- прирок (прост глаголско-именски) и подмет,
- прирок (прост глаголски) и удвоен директен предмет и
- прирок (прост глаголски) и удвоен индиректен предмет.

Пример: *Марко беше среќен коѓа ѓи виде децаѓиѓа и на сиѓиѓе им се ѓофали.*

НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ И ЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Прочитај го внимателно следниот текст. Додека читааш, внимавај на составот на речениците:

Ако ѓе нанесе ѓаѓѓоѓѓ кон сѓѓаро Скоѓје, сѓ убаво види и разѓледај... само едно немој да заборавиш!

Од леваѓѓа сѓѓрана на бујнаѓѓа и ѓенлива река Вардар е сѓѓароѓѓо скоѓско Кале. Некоѓѓаш ѓѓука имало високи и ѓолеми кули. Кулиѓѓе биле оѓѓашани со дебели и јаки сидови. На железниѓѓе ѓорѓѓи од кулиѓѓе сѓѓоел сѓѓроен и убав сѓѓражар. Во рацеѓѓе држел бојно долѓо коѓје. На ѓојасоѓѓ му свеѓѓкала како змија осѓѓраѓѓа сабја.

Времеѓѓо, со своиѓѓе вечни заби, ѓо ѓризело и ѓо ронело Калеѓѓо...

Денеска ѓи нема високиѓѓе кули, ѓо нема сѓѓражароѓѓ со осѓѓраѓѓа сабја и бојноѓѓо коѓје.

До Калеѓѓо е црквѓѓѓа Свеѓѓи Сѓѓас. Во неа луѓеѓѓо не ѓѓалаѓѓ од восок жолѓѓи свеќи, ѓоѓѓовиѓѓе не чѓѓѓѓѓѓѓѓ молиѓѓѓѓѓѓѓѓ од црниѓѓѓе исчадени дебели книѓѓи.

А народ: мажи, жени, деца, млади невесѓѓи, ѓодѓѓрбавени бабички, сѓѓарци со басѓѓуни - ѓѓак ја ѓосеѓѓуваѓѓѓ црквѓѓѓѓа.

Ти шѓѓѓо мислиш? Шѓѓѓо е ѓѓоѓа шѓѓѓо ѓи влече срцаѓѓѓа на луѓеѓѓо да одаѓѓѓ во црквѓѓѓѓа? Каква е ѓѓѓѓа волшебна сила шѓѓѓо ѓи ѓѓривлекува луѓеѓѓо?

(В. Николески, „Гоце Делчев“)

- ▶ Каква е по состав првата реченица?
- ▶ Какви се по состав речениците во вториот пасус?
- ▶ Како го определи составот на речениците?

Да се задржиме сега на следните две реченици:

1. Во неа луѓето не ѝалај од восок жолти свеќи, појовије не чииаај моливи од црније исчадени дебели книги.

2. Ако ѝе нанесе ѝајој кон сѝаро Скојје, сè убаво види и разгледај... само едно немој да заборавиш!

(Зборот **само** е сврзник и го има истото значење како и сврзниците **ама** и **но**. Значи, оваа реченица може да гласи и вака: – *Ако ѝе нанесе ѝајој кон сѝаро Скојје, сè убаво види и разгледај... ама едно немој да заборавиш!* или вака: – *Ако ѝе нанесе ѝајој кон сѝаро Скојје, сè убаво види и разгледај, но едно немој да заборавиш!*)

Прочитај ги внимателно дел-речениците од коишто се составени овие две сложени реченици. Притоа, размислувај дали секоја од нив може да се употреби самостојно.

1. Во неа луѓето не ѝалај од восок жолти свеќи. (1) **Појовије не чииаај моливи од црни исчадени дебели книги.** (2)

2. Ако ѝе нанесе ѝајој кон сѝаро Скојје. (1) **Сè убаво види!** (2) **Разгледај!** (3) **Само едно немој да заборавиш!** (4)

За сложената реченица под број 1 ќе заклучиме дека дел-речениците од нејзиниот состав можеме да ги разгледуваме како самостојни реченици. Секоја од овие дел-реченици, ако се изговори или ако се напише и без другата дел-реченица, пренесува целосна информација. Секоја од овие дел-реченици е самостојна комуникациска единица. Во состав на сложената реченица значењето на едната не зависи од значењето на другата дел-реченица.

Истото можеме да го кажеме и за дел-речениците: *Сè убаво види! Разгледај!* и *Едно немој да заборавиш!* – од реченицата под број 2. Ако првите две дел-реченици ги поврземе со сврзникот **и**, а втората и третата – со сврзникот **само**, тие ќе ја состават сложената реченица – *Сè убаво види и разгледај, само едно немој да заборавиш.*

Независносложени реченици се сложените реченици, во коишто дел-речениците се во независен однос, односно значењето на едната дел-реченица не зависи од значењето на другата дел-реченица.

Значи, речениците: *Во неа луѓето не ѝалај од восок жолти свеќи, појовије не чииаај моливи од црније исчадени дебели книги.* и *Сè убаво види и разгледај, само едно немој да заборавиш.* – се независносложени реченици.

Дел-речениците во состав на независносложените реченици можат да си ги менуваат местата. Најчесто, редот на дел-речениците кај независносложените реченици е слободен.

Независносложени се и следните реченици:

*Голѝаа од ѝравѝа, се давеа од кашлање, **ама** молчеа.*

*Така си ѝомина лейѝоѝо **и** дојде есенѝа, г̀розна, сиромашина и никаква.*

*Земјатѝа им исѝука, **а** сонцеѝо начисѝо ги сѝржи.*

*По сувѝе ѝаѝчиња немаше човек да намине, **ниѝу** да ѝпросени жива душа.*

*Зафатѝи ѝреѝа суша, зрнаѝа не им изникнаа, **ѝа** се разочараа.*

(Р. Јовчевски, „Глувото зрно и големиот ум“)

Сега, со помош на некои дел-реченици од реченицата под број 2 ќе составиме две сложени реченици:

Ако ѝе нанесе ѝаѝоѝ кон сѝаро Скоѝје, с̀е убаво види!

Ако ѝе нанесе ѝаѝоѝ кон сѝаро Скоѝје – с̀е убаво разг̀ледај!

Овие реченици се составени од следниве дел-реченици:

Ако ѝе нанесе ѝаѝоѝ кон сѝаро Скоѝје. (1) С̀е убаво види! (2)

Ако ѝе нанесе ѝаѝоѝ кон сѝаро Скоѝје. (1) С̀е убаво разг̀ледај! (2)

Дел-речениците: *С̀е убаво види!* и *С̀е убаво разг̀ледај!* – можеме да ги разгледуваме како самостојни реченици. Меѓутоа, тие се во состав на сложени реченици, во кои другата дел-реченица не покажува самостојност како нивната. Дел-реченицата: – *Ако ѝе нанесе ѝаѝоѝ кон сѝаро Скоѝје.* – којашто влегува во составот на двете сложени реченици, не може да стои самостојно, бидејќи не е смисловно завршена. Таа не пренесува целосна информација, односно не е целосна комуникациска единица. За да биде целосна информацијата што почнала да ја пренесува реченицата *Ако ѝе нанесе ѝаѝоѝ кон сѝаро Скоѝје ...*, таа мора да влезе во врска со друга реченица. Во таа врска, оваа реченица зависи од другата. Таа е во зависен однос со другата реченица.

Зависносложени реченици се сложените реченици во коишто едната дел-речениците е во зависен однос од другата, односно едната дел-реченица зависи од другата дел-реченица.

Значи, речениците: *Ако ѝе нанесе ѝаѝоѝ кон сѝаро Скоѝје, с̀е убаво види!* и *Ако ѝе нанесе ѝаѝоѝ кон сѝаро Скоѝје – с̀е убаво разг̀ледај!* – се зависносложени реченици.

Зависносложени се и следните реченици:

*А мравкиѝе и најѝаму се множеа **и ѝокрај ѝѝоа шѝѝо** амбарѝе осѝануваа ѝразни.*

Кога ѝукна ѝролеѝѝа, одново фрлија ѝо ѝпроа јачмен ѝо нивѝе.

*Не веруваа **дека** нивноѝо Семеново може наеднаш да насѝрада од суша.*

*Мислеа ќе здог̀ледаатѝ некое облаче **шѝѝо** ќе им навесѝи дожде.*

*Ноќе само месечинаџа слеѓуваше од небојто **за да** влезе во собиџе.
Застїуде, зафайџи зима, **џака шїџо** за сеење немаа време.*

(Р. Јовчевски, „Глувото зрно и големиот ум“)

Главна дел-реченица е дел-реченицата од којашто зависи другата дел-реченица во зависнослужените реченици.

Зависна дел-реченица е дел-реченицата што зависи од главната дел-реченица во зависнослужените реченици.

Главни дел-реченици во примерите се: *Се убаво види!* и *Се убаво разгледај!*
Зависна дел-реченица е: *Ако џе нанесе џајџој кон сїаро Скојје.*

Сврзникот во зависнослужените реченици оди секогаш со зависната дел-реченица.

На пример:

Ако џе нанесе џајџој кон сїаро Скојје – се убаво разгледај!
Шїџо е џоа **шїџо** џи влече срцаџа на луѓејто да одај во цркваџа?
Каква е џаа волшебна сила **шїџо** џи џривлекува луѓејто?

Вежби

1. Следниве прости реченици поврзи ги во сложени. Употреби ги сврзниците: *и, а, шїџо, којшїџо, којшїџо.*

На пример:

Некоџаш џука имало високи и џолеми кули, шїџо биле оџашани со дебели и јаки сидови.

Некоџаш џука имало високи и џолеми кули.

Кулиџе биле оџашани со дебели и јаки сидови.

На железниџе џорџи од кулиџе сїоел сїроен и убав сїражар.

Во рацеџе држел бојно долџо којје.

На џојасој му свејкала како змија осїраџа сабја.

Дали сложениите реченици се независнослужени или зависнослужени?

2. Образувај зависнослужена сврзничка реченица од простите реченици:

До Калејто е цркваџа Свети Сїас.

Во неа луѓејто не џалај од восок жолџи свеќи, џојовиџе не чииаај молиџви од црниџе исчадени дебели книџи.

3. Препиши во тетратката две независнослужени и две зависнослужени реченици, што ќе ги најдеш во некои од списанијата за спорт, забава, уметност, наука и сл.

СВРЗНИЧКИ И БЕСВРЗНИЧКИ РЕЧЕНИЦИ

Повторно ќе ги разгледуваме речениците од претходната лекција:

1. *Во неа луѓето не ѝалаат од восок жолти свеќи, ѝојовиите не чииаат моливи од црниите исчадени дебели книги.*

2. *Ако ѝе нанесе ѝајој кон сѝаро Скојје, сѝ убаво види и разгледај... само едно немој да заборавиш!*

Како што кажавме, овие две сложени реченици се разликуваат според односот на дел-речениците во нивниот состав, т.е. првата е независносложена, а втората – зависносложена. Овие две сложени реченици се разликуваат и според тоа што помеѓу дел-речениците во првата се пишува записка, а во втората реченица има и сврзници.

Во зависност од тоа дали дел-речениците во составот на сложената реченица се поврзани со сврзник или не, сложените реченици може да бидат **сврзнички** или **бесврзнички**. Во сврзничките реченици дел-речениците се поврзани со сврзник. Во бесврзничките реченици, на местото од сврзникот се чувствува пауза во изговорот, којашто во пишувањето се бележи со записка или со црта.

Примери за сврзнички и за бесврзнички реченици:

Иако се случуваше најладне да леѓне, висѝински му се измачуваше душата.

Она шѝо сѝе го ѝравеле за нас, не се заборава.

Ова јадење беше чудно, зашѝо не беше како ѝченичниите зрна.

Јадеиите, бре, злаѝни, ѝрицкајѝе, најолнеиите ги мешињаѝа.

Во сѝиите мравји царсѝва ѝосѝоеја ѝласници – имаа истии или слични задолженија.

До рабоѝаѝа дојде сам, беше надарен за ѝласничкиите задолженија.

(Р. Јовчевски, *Глувоѝо зрно и ѝолемиој ум*)

Вежби

1. Образувај сврзничка реченица од бесврзничката:

Во неа луѓето не ѝалаат од восок жолти свеќи, ѝојовиите не чииаат моливи од црниите исчадени дебели книги.

Истата реченица, со помош на сврзникот *иако*, во зависносложена сврзничка реченица поврзи ја со следната реченица:

А народ: мажи, жени, деца, млади невесѝи, ѝодѝрбавени бабички, сѝарци со басѝуни – ѝак ја ѝосеѝуваат цркваѝа.

2. Работи постапно, следејќи ги барањата за вежбата:

– Состави бесврзнички реченици од пет сврзнички реченици, што ќе ги најдеш во текстовите од учебникот.

– Изговори ги овие реченици и коментирај ја нивната интонација.

– Коментирај го видот на овие сложени реченици од гледна точка на односот на дел-речениците што влегуваат во нивниот состав, т.е. дали се независносложени или зависносложени.

3. Препиши во тетратка две сврзнички и две бесврзнички реченици, што ќе ги најдеш во некои од списанијата за спорт, забава, уметност, наука и сл.

НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Независносложени реченици се: **составните, спротивните, разделните, исклучните и заклучните.**

СОСТАВНИ НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Составните независносложени реченици поврзуваат дел-реченици чии дејства се во тесна врска и заедно сочинуваат едно логичко единство, зашто нивните содржини се однесуваат на иста тема.

На пример:

*Новодојдениите ијинци беа мошне бистѝри **и** брзо учеа.*

*Единсѝвено Цонаѝан леѝаше највисоко **и** гледаше најдалеку.*

*Ги исправи крилјата, **ѝа** го забави леѝањето на еден километар на час.*

Во составните независносложени реченици се среќаваат сврзниците: **и, ѝа, ѝа, ни, ниѝу, не само иѝо – ѝуку и.**

Дејствата искажани во дел-речениците можат да се одвиваат **истовремено** или **да следуваат едно по друго.**

На пример:

*Сиѝе молчевме **и** ја слушавме временската ѝрогноза.*

*Ја слушавме ѝрогнозата **и** веднаш заминавме.*

*Се враѝивме од нуркање, **ѝа** заѝаливме оган на ѝлажата.*

*Се исплаши од чуварот, **ѝа** фата да ѝрча како сѝрела.*

Глаголските дејства во составните независнословени реченици може да бидат поврзани и во **причинско-последичен однос**.

На пример:

*Сакав да се видиме **и** му се јавив.*

*Билејќи ја беа кај нејо, **џа** не можевме да влеземе.*

*Сијте ќе бидат добри, **џа** џешико ќе го избирајќи победнички.*

Составните независнословени реченици може да искажуваат и **спротивен однос** меѓу дејствата. Во тие случаи, сврзникот, многу често, оди заедно со **џак**, или **сеџак**, кои го засилуваат значењето на спротивност.

На пример:

*Цело време беше жедна **и** не кујќи вода.*

*Не се џодгојќуваше многу, **џа** доби џејќа.*

*Знаеше дека ќе задоцни **и џак** џрѓна џешики.*

*Прејќи џаваше дека ја лаже, **џа сеџак** му џомоѓна.*

Во одречни реченици се употребуваат сврзниците **ни** и **ниту**.

На пример:

*Не дојде со нас, **ни/нијќу** се јави да каже каде е.*

*Не кујќи леб, **нијќу** (**џак**) се сејќи дека џребаше..*

Сложениот сврзнички состав **не само шџо – џуку и** се употребува да се истакне значењето на двете дејства, при што, понагласено е второто дејство.

На пример:

***Не само шџо** џишува **џуку и** издава џоезија.*

***Не само шџо** не сџе **џуку и** нам не ни дозволува да сџеме.*

Правопис на записката:

Не се пишва записка пред сврзникот **и**.

Се пишва записка пред сврзниците **џа** и **џа**.

Не се пишва записка пред **џуку** во сврзничкиот состав **не само шџо – џуку и**.

Вежби:

1. Прочитај го следниот текст и воочи го односот на дејствата од дел-речениците во секоја сложена реченица. Кои се составни независнословени реченици меѓу нив? Нека ти помогнат и сврзниците.

Уи́ре е заврши́ниот кон́церт и си́и́е сме возбуди́. Три месеци се по́дго́твуваме за овој ден. Јас ќе најавувам и ќе насџа́вам со хоро́и. Треба да носам те́мни панџалони и свеџла кошула, па денес по часови́е ќе одам кај баба ми да си ја земам кошула́та. Таа ми ја ише. Си́и́е сме мно́гу зафа́ени и вечер па́к ќе излеземе, на Миле му е роденден. Ќе се задржиме, нема да си́и́гнеме да ги по́вџориме по́чкии́е.

Колку составни сврзници има во текстот?
Има ли бесврзнички реченици?

2. Во кои од следните реченици, дел-речениците можат да си ги заменат местата?
На пример: Зборуваше со мене по те́елефон и ја решаваше најте́ешката́а задача. / Ја решаваше најте́ешката́а задача и зборуваше со мене по те́елефон.

1. Вечераше рано и си ле́зна.
2. Долго си́оеја на по́рџа и зборуваа.
3. Музика́та ечеше, па не го ни чувме шџо рече.
4. Не само шџо не учи те́уку и не сака да зборува за те́оа.
5. Не беше покане́и, па па́к дојде.
6. Елена те́шуваше и му помагаше на Иван.

3. Дополни ги речениците со сврзници и содржина што ќе дадат составни независносложени реченици, како во првиот пример.

Се срамеше да ми каже, па/та осџана без билеџ.

Сакам да дојдам по́рано _____ .
_____ и не смеам да јадам два часа.

Не само шџо се враџи, _____ .
_____, па немаше време за пошеџка.

Нема да куџаџ цвеќе, ниџу _____ .

СПРОТИВНИ НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Спротивните независносложени реченици искажуваат спротивен однос помеѓу дејствата од дел-речениците.

На пример: Сака да ги посеџи, **а** не знае каде живеаџ.
Вчера се враџија, **но** не сме се виделе.

Правопис на запирката:

Запирка се пишува пред сите спротивни сврзници.

Вежби:

1. Прочитај ги следните спротивни независносложени реченици и определи го односот на дел-речениците. Во кои реченици сврзникот **a** е употребен со значење на спротивност?

1. Уживаа во прошетката, а таа им беше последна пред заминување.
2. Сака да планинари, а нивниот не презема за да почне.
3. Се видоа на кејот, а таму беше темно.
4. Јас направив тига, а тие донесоа сок.
5. Не јаде чоколадо, а секогаш дома има по две-три.

Напиши ги истите реченици како бесврзнички. Која од нив е највообичаена во формата без сврзник?

2. Поврзи ги следните реченици со соодветен сврзник и состави спротивни независносложени реченици. На пример: Појдов со неа на планина. Не ми се одеше. / Појдов со неа на планина, **a** не ми се одеше.

- Мораше побрзо да се облекува. Беше изморена.
Тоа беше магичен момент. Таквите моменти се таму.
Знаев кога ќе одам. Не им кажував.
Не се смее. Плаче.
Ова беше тешка задача. На крајот успеаја.
Имаа многу гости. Немаа место.
Не знам кога ќе дојдам. Знаам уште колку работам имам.

Истите сложени реченици напиши ги со изменет ред на дел-речениците. Потоа, прочитај ги и забележи каква е интонацијата во двете форми на речениците.

3. Во кои од следните реченици сврзникот **a** може да се замени со некој од сврзниците **но**, **ама** или **меѓутоа**, како во првиот пример?

- Ќе купи подарок, **a** не одиме на забава.
Ќе купи подарок, **но / ама / меѓутоа** не одиме на забава.
Им вети дека ќе оди кај баба му, **a** се задржа на карате.
Ја навреди, **a** не сакаше.
Внимателно гледаше, **a** не го интересираше филмот.
Беше пролет, **a** во пролет редовно логоруваше со извидници.
На едно место седеше класно, **a** на друго место беа ставени патници.
Викаше гласно, **a** никој не го слушаше.

РАЗДЕЛНИ НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Разделните независносложени реченици искажуваат можност за вршење на едно од две или повеќе глаголски дејства изразени во дел-речениците.

На пример, разделната независносложена реченица: **Уџре ѝланираме да одиме до Галичник или да осѝанеме во Маврово.**, искажува две дејства, од кои и едното и другото би можеле да се вршат рамноправно: *Уџре ѝланираме да одиме до Галичник.* и *Уџре ѝланираме да осѝанеме во Маврово.*

За разделните реченици е карактеристичен сврзникот **или**.

Примери:

*Во Охрид секогаш ѝливаме **или** се качуваме на Галичица.*

*Појладне возам велосиѝед **или** одам на вежбање.*

*Да ја чекаме **или** да си одиме?*

Правопис на запирката:

Пред сврзникот или не се пишува запирка.

Кај разделните независносложени реченици се употребуваат и повторени сврзници: **или-или, де-де, ѝу-ѝу, час-час, и-и, ем-ем, ни-ни, ниѝу-ниѝу** и др. Деловите на овие сврзници се употребуваат пред секоја дел-реченица што ја поврзуваат, а при изговорот се нагласува секој дел од сврзникот.

Примери:

Или дојди **или** осѝани со г̃руѝаѝа.

Тоа деѝе **или** вреска, **или** скока, **или** фрла иг̃рачки.

Де ќе засѝиеше, **де** ќе се разбудеше.

Сѝариоѝ ѝтелевизор **ѝу** се вклучува **ѝу** се исклучува.

Час ние ќе заѝеевме, **час** ѝше ќе ѝочнеа да викааѝ.

И сака да ѝлива **и** сака да нурка.

Ем ги ѝокани, **ем** не сака да му дојдаѝ.

Ни јаде, **ни** ѝше, **ни** сѝше.

Ниѝу слуша **ниѝу** знае **ѝѝо** ѝрави.

Правопис на запирката:

Не се пишува запирка помеѓу дел-речениците. Запирка се употребува ако сакаме да го истакнеме значењето на втората дел-реченица, ако има повеќе од две дел-реченици, или ако е реченицата многу долга.

Вежби:

1. Дополни ги речениците со дел-реченица која ќе внесе второ, алтернативно глаголско дејство. Користи го сврзникот **или**. На пример: *Марко треба да дојде денес. / Марко треба да дојде денес **или** да каже кога доаѓа.*

Екскурзијата ќе биде во мај _____.
Тој секоја вечер е долго на компјутер _____.
Стариот ќе кажеше по нешто _____.
Ќе кажеш _____ ?
Остани _____ !

2. Дополни ги речениците со соодветните повторени сврзници, како во примерот *Нивното куче **или** дреме **или** лежи скриено во бавчата.*

Мајка му _____ го носи секаде _____ постојано го проверува.
_____ се сакаат _____ не можат да не се искараат.
Додека шетавам, _____ ќе поода, _____ ќе седне на клупа.
Таква е, _____ се смее _____ ќе го дигне носот.
_____ бара помош, _____ знае сам да ја реши задачата.
Нејзиното кафе е _____ шербет слајко, _____ џелин горко.

ИСКЛУЧНИ НЕЗАВИСНОСЛОЖЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Исклучните независносложени реченици искажуваат дејства што се надоврзуваат едно на друго, а второто дејство се исклучува од првото.

На пример:

*И тие беа на плажа, **само што** не се капеа.*
*Носеа облека слична на нивната, **само** немаа шапки.*
*Имаа разбирање за внучице, **освен што** се луѓе за гласната музика.*
*Мислам дека ќе издржат до крај, **единствено** Мира ќе си легне рано.*
*Дојдовме на време, **единствено што** не седевме на нашето место.*

Сврзници во овие реченици се: **само, само што, освен што, единствено, единствено што.**

Правопис на запирката:

Запирка се пишува пред сите исклучни сврзници.

Вежби:

1. Поврзи ги содржински и со соодветните сврзници речениците од двете колони и ќе добиеш исклучни независнословени реченици. На пример: *Забавата беше сувер, само што тој не беше таму.*

1. Забавата беше сувер.	a. Не сакаше печурки
2. Градој е голем.	б. Немој рано науиро.
3. Многу сакаше да оди кај нив.	в. Лесно ќе се снајдеш.
4. Јадеше секаква пица.	г. Тој не беше таму.
5. Побарај ме кога сакаш.	д. Забележа дека ѝлачела.
6. Знаеш дека ќе дојде.	е. Мачкиџе не им џи сакаше.
7. Не ја гледаше од свејлошо.	е. Ќе биде без кола.

2. Дополни ги речениците со дел-реченицата чие дејство се исклучува од претходното, како во примерот.

1. Го прошега цел град, единствено што не се качи на калешо.
2. Беше лежна, само _____.
3. Слайкарницата изгледаше прекарсно, освен _____.
4. Имаме исти ранци, само што _____.
5. Танцуваа одлично, единствено _____.
6. Музиката им се допадна, освен што _____.

3. Состави три исклучни независнословени реченици, а потоа истите препиши ги како бесврзнички и прочитај ги. Внимавај на интонацијата, зашто ако бесврзничките реченици не ги прочиташ правилно, нема да добиеш значењето на исклучни реченици.

На пример: *Можеа да издржај долго, единствено што им шежеа шорбиџе. / Можеа да издржај долго, им шежеа шорбиџе.*

ЗАКЛУЧНИ НЕЗАВИСНОСЛОВЕНИ РЕЧЕНИЦИ

Заклучните независнословени реченици искажуваат дејства што се надоврзуваат едно на друго, а дејството од втората дел-реченица претставува еден вид заклучок на претходното.

На пример:

Иде џеејки, значи расположена е.

Штурциџе свирај, веројатно уџре ќе биде шојло.

Знаеше дејтали од разговорој, сигурно бил со нив.

Како сврзници во овие реченици се употребуваат модални зборови со кои се изведува заклучок: **значи, веројатно, сигурно** и сл.

Правопис на запирката:

Запирка се пишува пред сите заклучни сврзници.

Вежби:

1. Поврзи ги содржински и со соодветните сврзници речениците од двете колони и ќе добиеш заклучни независносложени реченици. На пример: *Дождој̄ прес̄ана, значи ӯре ќе има ка̄ење.*

1. Дождој̄ прес̄ана.	а. Не го̄ правела Соња.
2. Весна и Марко зборуваа̄.	б. Не се̄ лаши од височини.
3. Ја носеше белата блуза.	в. Ӯре ќе има ка̄ење.
4. Ќе̄ присӯуваа̄ и родӣелие̄.	г. Го чекале не̄го.
5. Рече дека би дошла.	д. Ја ис̄рала.
6. Ручекој̄ беше одличен.	ѓ. Се смириле.
7. Не се̄ израдуваа̄ кога вле̄овме.	е. Рабо̄ата е сериозна.

2. Дополни ги речениците со дел-реченицата чие дејство е заклучок на претходното, како во примерот.

1. Не можеа да зборуваа̄, **сигурно** мајка им седеше зад нас.
2. Веќе е̄ пролеј̄, **значи** _____.
3. Возој̄ доцнеше, **веројатно** _____.
4. Беше изморена, **значи** _____.
5. Ги видовме заедно, **сигурно** _____.
6. Изле̄уваа̄ насмеани, **значи** _____.

3. Состави три заклучни независносложени реченици, а потоа истите препиши ги како бесврзнички и прочитај ги. Спореди ја нивната интонација со интонацијата на исклучните независносложени реченици. За кои реченици е повообичаена употребата на бесврзничката форма?

На пример: *Се вратӣја рано, значӣ претис̄ава̄та не̄ траела дол̄го. / Се вратӣја рано, претис̄ава̄та не̄ траела дол̄го.*

РЕЧНИК И СТИЛ

Лексикаџа на македонскиот јазик според џошкелот на зборовите

Сите зборови во јазикот – домашни и туѓи, литературни (книжни) и дијалектни, стари и нови, го сочинуваат неговиот **лексички (зборовен, речнички) состав**. Со овој термин се означува **целокуќността на лексичкиот (зборовниот) состав на овој или оној јазик на кој било народ**.

Меѓутоа, зборот **целокуќност** треба да се сфати поопшто (релативно), затоа што најчесто е тешко да се одреди точниот број на зборови што ги има еден јазик. Па така, најчесто се зборува за развиени современи јазичи со богат и разновиден зборовен состав. Понекогаш се зборува за јазичи со состав од стотици илјади зборови, или за јазичи со посиромашен зборовен состав. Причините за неможноста да се определи точниот број на зборовите во еден јазик лежат, пред сѐ, во сознанието дека јазикот е динамичен, отворен и повеќефункционален систем. Лексиката (зборовниот состав), пак, како дел од јазичниот систем, е најотворена и најподложна на промени. Во таа смисла, на пример, *Речничкиот на македонскиот литературен јазик (I-III)* и новообјавениот *Толковен речник на македонскиот јазик (I-IV)*, не ја дава целокупноста на лексичкиот состав на македонскиот јазик.

Групирањето на зборовите на еден јазик се врши според повеќе правила:

- 1. потеклото на зборовите**
- 2. процесот на обновувањето**
- 3. сферата на употреба на зборовите** и др.

1. Според **џошкелот** зборовите во македонскиот јазик, а тоа се однесува и на секој друг јазик, се поделени во две групи:

- а) домашни** (свои) и
- б) џуѓи** (странски).

Најголемиот слој од лексичкиот (зборовниот) состав на македонскиот јазик го претставуваат **домашните (своите) зборови**. Тоа се зборови наследени, главно од старословенскиот и од црковнословенскиот јазик, кои понатаму, преку народниот јазик, навлегле во литературниот јазик.

Туѓите (странските) јазици се, исто така, еден од изворите за збогатување на зборовниот состав на македонскиот јазик. **Туѓиџије (сџиранскиџије)** зборови навлегуваат во јазикот на различни начини, а најчесто:

а) *преку нејосредно преземање како резултат на директни контакти меѓу народиџије и јазициџије и*

б) *преку позајмување со посредство (на ирџиј јазик).*

Посебен слој од словенската (домашната) лексика во македонскиот современ јазик претставуваат т.н. **црковнословенизми**, навлезени, пред сè, во периодот на XIX век преку книжевното творештво на К. Пејчиновиќ, Јоаким Крчовски, Партение Зографски, Браќата Миладиновци, Григор Прличев, К. П. Мисирков и многу други македонски културни дејци. Овие зборови се непресушен извор за богатење и на јазикот на многу наши современи поети и прозаисти.

Вежба

Во речениците дадени подолу се употребени црковнословенизми. Пронајди ги и објасни го нивното значење. Обиди се за секој таков збор да најдеш соодветен збор од современиот јазик.

– Во бдение и јоси, во моливи и светио размислување, во јрогонство и во искушенија би му служел на Госиода.

– Се предавам на јвоеио светио милосрдие.

– Едни ни се јојребни во времеио на искушениеио, друѓи во време на мирои и одморои.

– Оној којиио бара нешио друго, а не само од Бога сјасение на својаиа душа, ќе најде само џага и болка.

– Биди чисти и слободен без вилејкување во кое било создание.

– Мислаиа јосиојано нека ји се искачува кон Севишинои.

(Стале Попов)

Голем дел од зборовниот состав на македонскиот јазик го сочинуваат *јуѓиџије (сџиранскиџије)* зборови, кои најчесто се групирани како: **инџерационализми** (*џеаџар, оџера, деклинација, акџуелности, сфера, факџи*), **словенизми** (*џосиога, јараход, дума, сџара се*), **јурџизми** (*аман, ага, алва, чорба*), **варваризми** (*сењора, сењориџа, мисџер*) итн.

2. Со повлекувањето од употреба на одредени предмети во секојдневното живеење, како и со менување на начинот на живеење, се губат или го менуваат (модифицираат) своето значење и зборовите што го означувале дадениот предмет или поим. Така се доаѓа до поделба на зборовите во јазикот според процесот на обновување на зборовниот фонд. Според ваквата поделба има, главно, две групи зборови: 1. **архаизми (сџари зборови)** и 2. **неолоџизми (нови зборови)**.

1. Архаизмиџе се зборови кои се застарени и по својата форма и по своето значење. Архаизмите може да имаат различен степен на застареност; тоа значи дека дел од нив толку многу застареле што се веќе неразбирливи ако не се употребат во посебен контекст кој може да укаже на нивното значење. Нивното основно значење во современиот јазик се изразува со други зборови, со синоними. Се изделуваат два вида архаизми:

а. архаични (стари) зборови кои никогаш не престанале да се употребуваат, но не се употребуваат толку често, затоа што нив ги замениле други зборови, нови, современи зборови, на пример: *авлија* (двор), *адејлија*, *венчанија*, *џараход* итн.

б. архаични (стари) зборови кои сосема се повлекле од употреба, а нив ги презеле одделни писатели и ги вовеле во своите уметнички творби, со што им дале поширока, општа употреба, на пример: *аберџија* (гласник), *џаин* (оброк), *џерџија* (кројач) итн.

Историзмиџе се еден вид архаизми, но за нив најчесто нема синонимен збор во современиот јазик (*болјарин*, *кмеј*, *дворјанин*, *кмеј*, *џар*).

Неологизмиџе се новосоздадени зборови кои сѐ уште не навлегле во активниот лексички состав и имаат ограничена сфера на употреба (*видео*, *комјутер*, *солиџер*; *наивец*, *џечатџач*, *виљушкар*). Неологизмите навлегуваат во јазикот на повеќе начини:

а) со позајмување, кога почнува да се употребува нов предмет или поим заедно со туѓиот збор, на пример: *видео*, *комјутер*, *миксер*, *моџел* итн.

б) со создавање зборови со средства на сопствениот јазик, на пример: *вработување*, *џечатџач*, *залез*, *наивец*, *виљушкар* итн.

в) со преосмислување, на пример: *џлувче* (кај компјутерот), *џајак* (превозно средство), *снеџ* (на екранот), *џорџа* (низ од згради) итн.

Вежби

1. Дадениов текст изобилува со архаизми. Обиди се да ги пронајдеш и на нивно место да ставиш синонимен збор.

Пискаа и чекаа да се оџвори враџаџаа и да свеџнаџ џаџаџаниџе од сеџмениџе како вчера џџо свеџеа на Аџ-џазар. Веднаџ се оџвори и друџаџаа џола на враџаџаа и деџаџаа видоа дваесеџина аџалари џред враџаџаа; џак се насмеvнаа аџалариџе, а кадиџаџаа заоди vнаџре во одаџаџаа кон сџиснаџиџе деџа. Ке џи кроџи лебоџи, Мусо-аџа, ке џи кроџи. Коџа ке леџнаџ на џарскиоџи џаин, џаџниџа ке сџанаџи.

2. Архаичните зборови во речениците замени ги со зборови во современиот јазик:

Од сеџа каза (-----), од сиџе села риџи (-----), молби; крсердар (-
-----), џа крсердар (-----). И Кузман Каџидан, џа Кузман Каџидан! Само
џој би можел да ви дојде доак на арамиџиџе (-----). За оваа рабоџа го викнав
на диван (-----). И муфџиџаџа (-----). И Расим-беџ, џуку на муфџиџаџа
џак му се фаџил колкоџ, од она ќе биде, еџим чала (-----), од она...

(Васил Иљоски)

3. Прочитајте ги стиховите дадени подолу. Каков вид лексика најмногу е застапена? Можеш ли да ги откриеш авторите на овие стихови? Објасни ја нивната стилска обоеност!

1. Побоџаџи сме сеџа со уџиџе една смрџи и џресен џроб,
Таџо ле неисџлакана, осџани џорда недоусџена,
Разџрни џазуви црна земџо извалкана, заџусџена,
за да џо џреџрнеш сина си џиџо беше најмалку роб.

Ако си џрџнал да сџануваџ џоеџи,
каџаден џочнувај и не докраџчувај џесна,
за џреџниџе, за џолуџреџниџе,
за сиџе оние џиџо се невични да сџанаџи лакџооди.

2. Немее гората, чиниш на Архимед тајна,
Со достоинствена недвиџба, вечна и древна,
Занесена во знакот на височина знајна,
На глетка раскошна - многутревна и тевна.

Гороглед распукал оттука докај до сегде,
Далеку долу теџи сувото лето.
Сам сум сред приказ и прелест во ова широко негде,
Сам, со прелагата дека конечно сум над светот!

2. **Дијалекџнаџа лексика** или т.н. **дијалекџизми** се зборови кои ги употребува само ограничен број говорители од определена територија на еден јазик, т.е. тоа се зборови со ограничена сфера на употреба во однос на литературниот јазик, на пример: џули, чуџа, несама(џрудна), џеџџисува и др. Сепак, современиот (литературниот) јазик не може да биде составен само од неутрални, стилистички еднородни средства за изразување на мислата, и покрај тоа што тие средства ја претставуваат неговата народна основа. Така, дијалектизмите се употребуваат во уметничката литература (поезија, проза, драма) како стилистички определени средства. Со нив се отсликува посебен местен колорит, се користат за карактеризација но и за индивидуализација на изразот на одделни зборуваџи, лица, како и

за локална обоеност на уметничкиот текст. Дијалектизмите се навлезени во литературниот јазик со определени цели, пред сè, стилско-изразни и се посебно стилски обележани зборови.

Турцизмиџе се зборови преземени, по различен пат, од турскиот јазик. Нивниот број во лексичкиот состав на македонскиот јазик е, се чини, најголем. Некои податоци/извори кажуваат дека нивниот број е над 3000 збора. Причините за волкав голем број турцизми во македонскиот јазик се општествено-историските и културните врски, т.е. долговековното турско владеење.

Употребата на турцизмите во македонскиот јазик, најчесто, зависи од значењето на зборот, од неговата честота во употребата итн. Многу често не е можно заменување на некој турски збор со македонски (наш), особено кај оние зборови што означуваат предмети, поими и настани од секојдневното живеење. Со самото тоа тие станале неразделен дел од нашиот зборовен состав. Некои од турските зборови се архаизирале (*ефендија*, *кадија*); некои се задржуваат во употреба, пред сè, во разговорната форма на македонскиот јазик, на пример: *марифеџи*, *мерак*, *џабиџи* и др.

Одделна група турцизми се однесуваат како составен дел од секојдневната лексика, на пример: *алва*, *боза*, *сарма*, *кадаиф*, *баклава* итн.

Турцизмите имаат честа употреба и во македонската уметничка литература, со функционално-стилски цели, т.е. со цел да се актуелизира времето, начинот на живеење, индивидуалниот јазик на ликовите итн.

Вежби

1. Поделете се во две групи. Секоја група нека ги пронајде дијалектните зборови во текстовите дадени подолу.

I група

„Ова веленце ќе го земам“ им рече на жениџе Боџоја Гредов, „и ќе ви дадам шестџи оки жиџо, шџо ме гледаџе, велама, ешки оки жиџо, ако е кала, арно, ако не е, одеџе си“.

Фоџа женаџа му го џо советџува.

„Не џи бракај, веленцеџо е убаво и ќе го земе некој друџ ако џи избркаш“, џаа се сврџе кон нив и се насмеа, „еден е боџ шџо знае сесџри мои, дека и ние немаме којзнае колку жиџо, џуку ве гледам вам и ќе ви дадеме жиџо џојке оџколку шџо креџаџи џише ваши џлачки, вие џи делиџе од мрџаџа за да осџанеџе живи, ние ќе ви џомоџнеме, имама сџари умрени...“

Коџа се враџи, го виде целиоџ двор џослан со облеку, чаршаџи, џумови имаше два, скеџар без рачка, џуна бела како снеџ и дебела како сланина, една дейџска кукла со црвени чизмички, машина за кафе мелење и џорцелански џорџии завиени во џамук, десџина или џовеке.

(М. Фотев)

II група

Е, иџака си е, излезе, дојдоја кај колибаџа, џоџчеџо умно. И друго рече, не чиниџи молиџива на џладно, рече, џуку додека водаџа се џосмири и очисџи ние да фрлиме неџиџо да не неџиџо велаџи, да не разбие кукаџаџаџа.

– На месџо џаму е зборџи, внуку, рече. Машала, дај да каснине неџиџо.

– Не, рече, мој џосџи ќе бидеџе денеска.

– Бре аман.

– Не колнеџе се, рече, имам себаџи, злаџина Боџородица да ни џомоџне!

Едно џорбџиџе џаџарник овчарски, ја оџвори од џаму, сланина, жива, како џоџаџи клано џрасе, леб ченкарница џоџла како џоџаџи вадена од фурна, ја џаурче ракија, ја карџа вино, ја јајца, ја џиџерки луџи една низалка.

И на крајџи еден крсџи, бајаџи крсџи, дрвен, ама од свеџоџорско дрво, свеџи крсџи, ама малку џоџолемкав, Исусов, недај боже со неџо да џо земи човека џо џлава и на месџоџо да џо осџави не ќе џи џреба молиџива.

(Ж. Чинго)

Откако ќе завршите со работата, изнесете ги резултатите и на местото од дијалектните зборови потрудете се заеднички да најдете синонимна замена од современиот јазик.

2. Издели ја интернационалната лексика во дадениов извадок.

„ЗАПАМЕТЕНО ВРЕМЕ“ е џлод на џовекедецениска уџорна рабоџа и високоџрофесионална новинарска свесџи и совесџи: да се џроследаџи и да се разоџкријаџи, да се џроџолкувааџи и афирмирааџи човечкиџе и џворечки досџоинсџива, и она џиџо со џубов се умеело, се коџнеело и се создавало. Тука се дзнесени дијалози со џоџолем број наши современиџи: џисаџели, новинари, арџисџи, режисери, комџозџиџори, сликари, исџоричари на умеџностџа... Следиме искри и бисери од џамеџењеџо на многу наши џворџи од џовеке џенераџии...

(Од рецензијаџа за „Запаметено време“ на Т. Арсовска)

3. Пронајди ги турцизмите во текстот, објасни го нивното значење и откриј го, ако е можно, македонскиот збор за него:

– Гајрет, гајрет! Што? Се исплашивте од една гаурка? ... Ајде, ајде на шербет ако остана, – ги покани тој и сите ги наполнија канчињата и се собраа по две-три во група да пијат шербет и да грицкаат од гурабиите, симидите и февреците, шепотејќи секоја група за себе, за настанот со Анѓа.

(С. Попов, „Калеш Анѓа“)

ПРАВОПИС

Потсети се!

Фонетиката е дел од науката за јазикот која го проучува создавањето на гласовите со говорните органи во говорниот апарат (артикулација) и нивните гласовни (звучни) карактеристики. Фонологијата, пак, е дел од науката која го проучува гласот од аспект на неговата функција во рамките на зборот. Во тесна врска со овие два дела од науката за јазикот стои **правописот** (ортографија) и **правоговорот** (ортоеџија). Правописот претставува општоприфатен и единствен систем од правила за пишување во еден јазик. Правоговорот ги пропишува правилата за правилен изговор на гласовите и на зборовите во еден литературен јазик. Основната цел на правописот и на правоговорот е да се изгради воедначена писмена и усна форма на литературниот јазик.

Правоџисоџ на соџласкаџа Ј

Согласката *ј* во современиот јазик се изговара неинтензивно, малку потесно од самогласката *и*. Согласката *ј* зависно од своето место во зборот има различен изговор, т. е. јасно се изговара на почетокот на зборот, а во другите позиции во зборот нејзиниот струен изговор ослабува (особено на апсолутниот крај на зборот или во самогласните групи со *и*) и се доближува до изговорот на *и*. Поради тоа доаѓа до често мешање на овие два гласа и во изговорот и во пишувањето. Правилата за правописот на *ј* се поведуваат најчесто по она што е пообично во изговорот на оваа согласка. Според правилата за пишување на *ј*, може да се изделат:

- а) зборови каде што се пишува **ј** и
- б) зборови каде што не се пишува **ј**.

Согласката *ј* се пишува во:

- почетокот на зборот пред самогласката *е*: *Јемен, Јесџерсен, Јена, Јереј, Јернеј* и др.;
- придавскиот суфикс *-ји* : *божји, вражји, козји, рибји* (но: *волчи, овчи*);
- самогласната група *-ија*: *змија, носија, куџија, џолиција, чарџија* итн.
- суфиксот *-је зад соџласка* : *џрозје, лозје, сноџје, дабје, нивје...*;
- самогласна група од три самогласки: *доајен, залајаа, се џокајаа, џееја, сееја*;

- императивните форми од глаголите на *-ие*: *ӣиј – ӣиј̄ӣе, с̄ӣиј – с̄ӣиј̄ӣе, лиј – лиј̄ӣе, шиј – шиј̄ӣе*;
- именки образувани од глаголи како: *бае, ӣикае, ӣпрае, ӣее: бајач (бае), ӣикајач (<ӣикае), Трајан (<ӣпрае)*;
- вокативните форми од именки кои завршуваат на *-ија*: *Маријо, змијо, Евдокијо (не: Марио, Евдокио ӣӣн.)*;
- самогласната група *-оја-* : *боја, кројач, моја, ӣвоја, С̄ӣојан* и др.

Согласката **ј** не се пишува:

- на почетокот на зборот пред *е* и пред *и*: *еден, еж, езеро, елен, Елена, е (ӣој)*;
- во зборот меѓу самогласки од различен вид: *бие – биел, досие – досиеја, конферансие – конферансиеја ; зрее, жнее (а има и жние); слоеви, броеви; ӣоезија* и сл.
- кај именки што завршуваат на наставката *-(и)ски, -с̄ӣво*: *околиски, ӣар̄ӣиски, авс̄ӣириски, убис̄ӣво (не: околијски, австријски, убијство)*;
- во самогласната група *-еа*: *леа, леар, с̄ӣреа, смеа; дефилеа, резимеа; владеам, живеам; делеа, носеа (не: владејам, живејам, стреја итн.)*.

Во правоорот особено треба да се внимава на формата 3. л. едн. од помошниот глагол *сум*, која треба да се изговара без *ј*, односно само *е*. Тоа произлегува од тоа што таа форма секогаш се врзува со зборот пред неа и тогаш се прави една целост, на пример: *ӣој е (изг. ӣоје), мој е (изг. моје)*.

За дополнување на знаењата за правописот на *ј*, користи го *Правописот на македонскиот литературен јазик*.

Вежби

1. Направи исправки во врска со правописот на *ј* во зборовите : *идеен, носија, Индика, Кореец, Либиец; броам, кроам; идеа, алинеа; обује, собује, чује; ӣо̄праа, ӣознаам; географиа, геологија, зоологија*.

Прочитај ги гласно и погрешно напишаните и поправените зборови. Коментирај го нивниот изговор.

2. Поделете се на 3 групи. Секоја група нека постапи според барањата:

I група – Образувајте придавки од именките *коза, риба, ӣӣӣца*.

II група – Напишете ги множинските форми од именките *судија, хар̄ӣӣја, кӯӣӣја, гимназија*.

III група – Образувајте форми за заповеден начин од глаголите *мие, ӣие, шије*.

Откако ќе завршите со работата, прочитајте ги гласно образуваните форми на зборовите. Што забележувате во врска со изговорот на *j*. На крај, проверете го правописот на *j* во резултатите на другите групи.

Правопис на согласкиите Л, Љ и Њ

Потсети се!

Согласките во македонскиот литературен јазик се делат, главно, според три правила: а) според местото на образување; б) според начин на образување и в) според звучност.

Гласовите (согласките) *л* и *љ*, според начинот на образување спаѓаат во иста група, т.е. во групата на теснински или струјни (фрикативни) гласови. Во иста група спаѓаат и по карактеристиката звучност, т.е. и двете согласки се сонанти (најзвучни), а според правилото место на образување се различни; согласката *л* е забновенечна (дентално-алвеоларна), а согласката *љ* е венечна (алвеоларна). Гласот (согласката) *њ*, пак, по место на образување е тврдонепчена (палатална), како и согласката *j*, според начинот на образување е преградна или избувлива и според звучноста е во групата сонанти, како што се и согласките *л*, *љ* и *j*.

Гласовите (согласките) *л* и *љ*, по однос на местото на образување стојат тврда наспроти мека согласка, па така, со буквата (графемата) *љ* се означува мекиот изговор на гласот *л*. Оваа спротивставеност на овие две согласки се одразува и во разликата на значењето на зборовите во кои тие се напишани, на пример: *коло*: *Кољо*; *бела*: *беља* итн.

Правописот на македонскиот јазик изградил правила во врска со пишувањето на *л* и *љ*.

Согласкајѝа (гласојѝ) љ се пишува во следниве случаи:

а) во коренот на зборовите што започнуваат со *љуб*-: *љубов*, *вљубен*, *љубојѝиен*, *Љубанишѝа*, *Љубомир*, *Љубошѝен* итн;

б) во зборовите: *виљушка*, *иљач*, *иљачка*, *рубља*, *дејѝаљ*, *беља*, *Суљо*, *Кољо*, *Иљо*;

в) на крајот на зборот: *иѝељ*, *биљбиљ*, *фиѝиљ* и сл.

Согласкајѝа (гласојѝ) л се пишува во следниве случаи:

а) пред самогласките *а*, *о* и *у*: *клун*, *клука*, *клуч*, *лулка*, *лојѝајѝа*, *лула*, *челад*; во глаголските форми: *болајѝ*, *велајѝ*, *мислајѝ* и др.

б) пред самогласките *е* и *и*: *ливада*, *лејѝо*, *лице*, *лесен*, *лежи* итн.

Согласката *љ* не се пишува пред согласката *j*, на пример: *зелје*, *илје*, *ролја*, *колје*, *милја*, *релјеф*, *фојѝелја* и др. Правописното правило го поедноставува правилото за пишување: пред самогласките *е* и *и* не се пишува гласот *љ* (Затоа, за правописните

правила на *л* и на *љ* користи го *Правоӣсоӣ на македонскио̄ӣ лӣтерату̀рен јазик* што ќе го најдеш во училишната библиотека).

Вежби

Прочитај го текстот гласно. Дали читаше така како што пишува ? Кои зборови ќе ги изделиш со специфичен изговор? Истите тие зборови изговори ги уште еднаш наглас. Си имал ли тешкотии при пишување на гласот *л*? Ако си имал, кажи каква тешкотија имаше? Од што се предизвикани тие тешкотии? Дали, можеби од тоа пред каков вид самогласка е употребен гласот *л* (на пример: *налада: или*).

– Ѓаволот не остава траги, ќе рече Трајан Ендековски, и тој може да ти влезе отсекаде. И болката што ќе ти ја нанесува да ти ја претвори во налада и задоволство. Тоа ти кажува дека си се здружил со него и одиш по волјата негова како тоа да е твоја волја. Може и во иста постела да спиеш со него и пак да не знаеш. А може и лебот, пред очи, да ти го земе и пак да не знаеш. А може да те натера да веруваш дека самиот си го изел. Затоа ништо не се остава отворено и откриено. Тој може да ти влезе и во водата од стомната. Но и волкот, ако е волк, не може да живее само од љубовта на Солунка Зенговска. Може, на крајот, и неа да ја изеде. – Сега и волците јадат живо месо, рече Огнен Кежаровски.

(П.М. Андреевски, *Последнӣе селани*, 1999:26)

– Тихон тргна со нив, тргна со групата за Влашко. Во Влашко останале четири години. Таму сечеле големи дабови стебла и од нив правеле каџи, божви и никаде немало камче ни колку монисто големо. И кога се вратиле во Добридол останал една година. По пет месеци откако се вратил од туѓина, го ожениле за Трена. Седум месеци откако се оженил, пошол на печалба зашто Зафир си ги барал парите со фајде.

(М.Фотев, *По̀момцӣе на Ка̀ӣ*, 1985:55)

Правоӣс на со̀ласкӣе В, Ф и Х

Според местото на образување согласките *в* и *ф* се уснени (лабијални), а според начинот на образување и двете согласки се теснински или струјни а таков е и гласот *х*, а според признакот звучност *в* е звучна согласка, а *ф* и *х* се беззвучни.

За македонскиот литературен јазик карактеристичен е правописот на меѓувокалното *в*, кое во многу западномакедонски дијалекти се испушта. Во поголем дел македонски дијалекти, и во народниот јазик, многу често се случува изедначување на гласот *в* со *ф*, па така честопати место гласот *в* се изговара гласот *ф* или место гласот *ф* се пишува гласот *в*, на пример: се пишува **в**: *бев, одев; орев, оревче*, а се изговара; *беф, одеф; ореф, орефче* и сл.

Затоа, и за овие два гласа, за нивниот правопис, одредени се правописни правила. Така, според правописот на македонскиот литературен јазик, **гласот в се пишува** во следниве случаи:

1. а) во меѓувокална позиција: *џовор, ковач, ѝоловина, ѝаѝковина, Кичево, Лесковец, Краѝово, Крушево* итн.

б) во почетокот на зборот: *вдовец, висѝина, влез, внук, внаѝре, визба* итн.;

в) во форми за минато време: *бев- бевме- бевѝе, дојдов -дојдовѝе- дојдовме* итн.;

г) во некои деминутивни образувања: *ливче* (лист), *ѝровче* (трошка), *џлувче* (глушец), *џровче* (грозд) и др.;

д) во множинските форми образувани со наставката *-ови/еви*: *кумови, долови, кејови, сноѝови, џревови, ножови/ножеви* итн.;

ѓ) во придавките образувања: *Сѝојанов/ски, Илиев/ски, Пеѝрев/ски; џоѝов, -ова, -ово, -ови, суров, -ова, -ово, -ови.*

2. Гласот в не се пишува во следниве случаи:

а) во заменската форма *ѝаа* и во изведените форми од неа: *заѝоа* (не: затова), *ѝоѝоа, меџуѝоа* и сл.

б) во некои глаголски форми како: *доаџа, заоџа, наоџа* (не: доваџа, завоџа, навоџа)

в) во почетокот на зборот: *заемно, заем, зема, земе*; или во средина на зборот: *ѝрезема, зазема, заземе* (не: превзема, завзема); *се* (не: све), *сеедно* (не: свеедно), *сеоѝиѝо* (не: свеопшто) итн.

3. Во литературниот/стандардниот јазик **џласоѝ ф** се пишува и се изговара во следниве случаи:

а) на местото на групата *хв-*: *фали, фалба, фрла, фрлач, фаќа; дофрла, ѝрефрла, зафаќа* (не: хвали, похвалба...);

б) во туѓи зборови или заемки, независно од кој јазик се земени: *кафе, кафез, софрлач, ѝрофил, филозофија, филџан, фабрика, Филип, Софриние* и др.

Гласоѝ х е една од повеќето карактеристики што ги делат македонските народни говори на западномакедонски и источно македонски. Така, во централните македонски говори (кои се земени за основа на македонскиот литературен јазик) овој глас најчесто не се изговара, затоа што на местото на старото словенско *х*, во зависност од неговото место во зборот, или е заменето со *в/ф*, или, пак, се загубило, на пример: *бев-бевме; дојдов – дојдовме; орев, сѝрав* (*бех-бехме, дојдох – дојдохме; орех, сѝрах* – така како што е и во источните македонски дијалекти).

Така, во литературниот јазик зборовите во кои се пишува и се изговара гласот *х* се, пред сè, од туѓо потекло, на пример: *Хеминџвеј, Хајнрих Хајне, Хендрикс, Хеџел*, или зборови од словенско потекло: *дух, духовносѝ, воздух, усѝех, восхѝување, храна, храни, Хрисѝос*. Гласот *х* не се пишува на почетокот на некои зборови од словенско потекло: *леб, лебарка, иѝен, -а, -о, -и, убав, -а, -о, -и*, но: *ухлебие* и др.

Така, **со̄гласка̄ӣа к** се ӣишува во следниве случаи:

- во честичката *ке* и во наставката за глаголскиот прилог на *-јки* : *ке дојде, ке се раздени, ке оӣиде; одејки, седејки, учејки* итн.;
- во називи што означуваат жители на места чие име завршува на *-ӣ*: *Со̄йо̄канец (Со̄йо̄ӣ), Е̄г̄ӣӣканец (Е̄г̄ӣӣе̄ӣ)*;
- во голем број зборови од туѓо потекло: *кӯӣ, кумур, кеба̄ӣ, кесе, кеф, бубак* и др.

Со̄гласка̄ӣа к не се ӣишува во следниве случаи:

- *кирија, килим, Кирил, килибар, кираџија* и др.;
- со *ӣӣ* (*и*) се пишуваат зборовите: *имашлив, снош̄ӣӣ, свешник, ӣомоӣ, ӣомошен, ӣомошмик, г̄ореш̄ӣӣ, овошка* и сл.

Со̄гласка̄ӣа г се ӣишува во следниве случаи:

- *ве̄га, ме̄га, ла̄га, ӣре̄га, са̄ги, ӣакӯгере, ӣӯг, ӣӯгина, Г̄ор̄џија, Г̄ор̄џи*;
- во збирномножинските форми од некои именки: *во̄ге* (вода), *г̄рама̄ге* (грамада), *лива̄ге* (ливада);
- множинската форма од именката човек е *лӯге* (не: лӯге, лӯџе, луде, луди);
- во именки изведени од имиња на места што завршуваат на *-д*: *охрӣџанец, бро̄џанец* (Брод);
- во форми на несвршени по вид глаголи образувани од свршен вид глаголи: *доа̄га* (дојде), *зао̄га* (зајде), *нао̄га* (најде), *ра̄га* (роди) итн.;
- во зборови од несловенско потекло: *г̄еврек, г̄ердан, г̄ерг̄еф, калӯг̄ер г̄езве* и др.

Со̄гласка̄ӣа њ, пак, е согласка која по местото на образување е палатален глас кој, со својата мекост, му се противставува на гласот *н*. Овој глас во македонските дијалекти има различен изговор т.е се изговара како *јн* или како *н*. На пример, зборот *коњ* најчесто, во дијалектите, се изговара како *којн, кон; дечина, дечијна, дечиња* и др.

Со̄гласка̄ӣа њ се изговара и се пишува во:

- во множинската наставка *-иња*: *ӣолиња, ӣилиња, ӣелиња, ја̄гниња*;
- во наставката *-ње* со која се образува глаголската именка; *одење, ӣграње, учење* итн.;
- во туѓи зборови; *Ње̄гош, Њӯӣн, Се̄њ*; некои руски имиња: *Ва̄ња, Каза̄н, Та̄ња* и сл., но: *Ленин, Оне̄гин, Воронеж* и др.;
- во збирномножински форми од некои именки: *ӣрње* (трн), *камење* (камен), *рамења* (рамо), *ремења* (ремен) и др.;
- во зборовите: *коњ - коњи, молња - молњи, бања - бањи, диња - дињи, дуња - дуњи* и др.

Со̄гласка̄ӣа џ во македонскиот литературен јазик се употребува во ограничен број зборови.

– се јавува на местото на гласот *ж* во зборовите: *џвака, џбара, џџура, џџаши, џаџор* и др.;

– се пишува на местото на *ч* пред звучна согласка (добиена со едначење по звучност): *враџба, нараџба, лиџба* и сл.;

– во зборови од турско потекло: *џеб, џам, џемџер, џенџере, џаде* и во зборови образувани со наставката *-ија*: *бозација, алвација, џумбушлија, аџерџија* и др.

Вежба

Во текстот даден подолу пронајди ги зборовите во кои е испуштена една од погоре спомнатите согласки (*ѓ, ќ и џ*) и стави ја на соодветно место. Прочитај го повторно текстот и објасни ја разликата меѓу двете форми од зборот!

- Кој дошол, бре ќелеш, ноќеска со коњ што изгазил вака бавчава?
- Мајсторе, не го познав кој беше; едно момче беше со еден коњ, тоа играше и пак си отиде. На тие зборои дошла цареа ќерка и му рекла на бавчанџијата:
- Што го караш ќелешот бавчанџи, што џијан ти стори?
- Како што го карам, честита цареа ќерко кога не вардил ноќеска? Еве, дошол некој ноќеска и ми ја изгазил бавчата..... Му и зел илјади и заќутал бавчанџијата. Другата вечер пак го играл коњот. Ќешот и треќата вечер пак го играл. Цареа ќерка пак му платила на бавчанџијата џијанот.

(М. Цепенков, *Народни џриказни*, кн. 3)

РЕЧНИК НА ПОМАЛКУ ПОЗНАТИ ПОИМИ И ТЕРМИНИ

артикулација – расчленување на составни делови, изговор на гласовите како составни делови на зборовите

варваризам – туѓ збор што отстапува од литературнојазичната норма, обично со иронични значење

графикон – претставување на појави преку слики и нацрти

интернационализам – збор што се употребува во повеќе јазици во светот, особено во западноевропските јазици (францускиот, англискиот), најчесто по потекло од старите класични јазици (латинскиот, старогрчкиот).

информација – збир од податоци
јазична единица: заеднички поим со кој се опфаќаат гласот, зборот и реченицата

јазичен систем – заеднички поим со кој се опфаќаат рамништата на гласови, на зборови и на реченици, како и правилата на нивно поврзување; јазичниот систем на еден јазик се претставува преку граматика и речник

карактеристика – особеност

категорија – најопшта особеност со која едно нешто се разликува од друго нешто

комуникација – општење

класификација – распределба на појави од стварноста според определени особености

критериум – мерило за вреднување

литературен (стандарден) јазик – нормирана разновидност на националниот јазик

Преродба – општествено-политичко и културно движење на еден народ

релација – однос

ниво – рамниште

синоним – збор што е ист или близок според значење со друг збор. спореди: **синоними** – јазични средства, најчесто зборови, со исто или слично значење, но различни по форма, на пример: смел – храбар

старословенски јазик – првиот заеднички литературен јазик за сите словенски народи; со овој термин обично се опфаќа јазикот на црковните книги во периодот од 9 до 11 век

словенизам – збор што е заеднички за сите словенски јазици

сфера – област

турцизам – збор позајмен од турскиот јазик или пак преземен од други јазици преку турскиот, најчесто од арапскиот

удвојување – начин на образување јазични единици преку повторување на најмалку две исти или различни јазични средства со соодветно значење во текстот. Спореди: удвојување на предметот.

форма – надворешна страна

функција – задача, улога

црковнословенски јазик – термин со кој се опфаќа употребата на заедничкиот старословенски јазик во различни словенски средини, пред сè, во периодот од 12 до 18 век

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Бојковска Стојка, Минова-Ѓуркова Лилјана, Пандев Димитар, Цветковски Живко (под редакција на Минова-Ѓуркова Лилјана), *Македонски јазик за средното образование*, V дополнето издание, Просветно дело, Скопје 2001
2. Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Угринова-Скаловска Радмила (под редакција на Димитровски Тодор), *Правопис на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје 1998
3. Конески Блаже, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје 1982
4. Конески Блаже, Јашар-Настева Оливера, *Македонски тематски Х-XX век*, Универзитет Кирил и Методиј, Скопје 1971
5. Конески Кирил, *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје 1999
6. Минова-Ѓуркова Лилјана, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје 1994
7. Паноска Ружа, *Современ македонски јазик*, Универзитет Свети Кирил и Методиј – Скопје, 1994
8. *Речник на македонскиот јазик* т. I–III, Институт за македонски јазик, Скопје, 1961-1966
9. *Обрабен речник на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик, Скопје 1971.